

LUDWIK GUMPLOWICZ IN SLOVENCİ

Dušan Kermavner

I

Družbenoslovne teorije Ludwika Gumplowicza so v svojem času — v zadnji četrti prejšnjega in v začetku tega stoletja — zbujele dokajšnjo pozornost ne samo v znanstvenem svetu, ampak tudi v nekoliko širši javnosti.¹ Rodil se je leta 1858 v krakovski židovski trgovski družini, se zgodaj vključil v poljsko narodno gibanje in se najprej publicistično uveljavil v krogu »mladopoljakov«, ki so skušali konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let izpodriniti konservativno vodstvo med poljskim meščanstvom in šlaho v Galiciji. Od politične dejavnosti, ki ni rodila prodornega uspeha, pa je prešel docela k znanstvenemu delu, ki se ga je bil lotil že prej na področju pravne zgodovine. Ko na krakovski univerzi ni mogel doseči habilitacije v ustrezní mu vedi, je odšel v tujino — v okviru iste države, večnarodnostne Avstrije — na graško univerzo, kjer je v letih 1876—1907 predaval državno in upravno pravo, hkrati pa pisal svoja sociološka in državno-pravna dela v nemščini, ne da bi bil popolnoma opustil domačo poljsko publicistiko.

Ko jemljemo samo del njegovega družboslovnega razmišljanja — njegovo narodnostno teorijo — za predmet tega razpravljanja, nam zadostuje, da se bežno ustavimo zgolj ob jedru njegovega splošnega družbenega nauka, t. j. pri njegovi »sociološki« teoriji države. Le-te namreč še po preteku pol stoletja od njegove smrti leta 1909 meščanska sociologija ni mogla zamenjati z drugo, čeprav bi se je zaradi njene močno dvomljive ustreznosti interesom buržoazije prav rada iznebila. Po tej teoriji je država — organizirano razredno gospostvo vladajoče manjšine nad obvladano manjšino; nastala je kot »naraven družbeni

¹ Naše razpravljanje se ne razteza na vpliv Gumplowiczevih naukov na slovensko družboslovno publicistiko, ki so ji v začetku tega stoletja vtisnili prav močan pečat. Kar je zapisal dr. Henrik Tuma v spominih (Iz mojega življenja, str. 290) o sebi, namreč da »so Gumplowiczevi spisj silno vplivali na njegovo mišljenje«, velja prav tako za vrsto levoliberalnih in filosocialističnih publicistov — menda za vse tiste, ki niso bili docela masarykovski — od starejšega dr. Karla Slanca, ki je n. pr. v razpravi »Nekaj o sociologiji« (Naši zapiski VII/1910, str. 276—285) prav lepo podal Gumplowiczev sociološki nauk, ne da bi bil — kakor bi se »spodobilo« — na to izrecno opozoril, do mlajšega dr. Vladimira Knafliča, ki v svoji obsežni knjigi »Socializem« (1911) prav pogosto navaja Gumplowiczeve teze iz vrste njegovih del.

pojavnost prvotno vselej takrat, ko si je bodisi v pradaavnih ali v zgodovinskih časih »roj osvajalcev« pokoril drug »roj« in ga »vpregel v delo zase« ali »zasušnil«, in ostala je v bistvu prav tista organizirana razredna oblast ne samo v sužnjelastniški in fevdalni, ampak tudi v kapitalistični družbi. K prvotnima dvema osnovnima razredoma — gospodarjev in sužnjem ali tlačanom — je pristopil še tretji, vmesni sloj trgovcev in obrtnikov, potreben gospodarjem zaradi uslug, ki jim jih niso mogli nuditi sužnji in tlačani; ta vmesni sloj je glede na to svojo funkcijo užival osebno prostost in so njegovi vrhovi lahko bogateli, nakar so se po bojih z razredom gospodarjev v raznih oblikah zvezali z njegovimi ostanki in z njimi skupaj obvladujejo delovno ljudstvo. Le-to je v državi prisiljeno k presežnemu delu, ki ima v kapitalistični državi obliko presežne vrednosti; tu smemo v prikazu njegovega nauka uporabiti marksistična pojma in izraza, kajti Gumpłowicz je sprejemal v celoti Marxovo razčlenbo izkoriščevalnega mehanizma kapitalistične in predkapitalističnih razrednih družb.^{1a} Sicer gresta kajpada Gumpłowiczevo pojmovanje »družbenega procesa« v državi — kot stvariteljici družbene delitve dela med gospodujočim razredom in delovnim ljudstvom — pa marksistično pojmovanje družbenega razvoja kot rasti proizvajalnih sil in ustreznih ji sprememb v proizvajalnih odnosih narazen. Gumpłowicz je moral obtičati pri kapitalizmu kot najvišji obliki »družbenega procesa«; tudi njemu je bil sicer dvig delovnega ljudstva na višjo življenjsko raven neogiben, toda izhoda iz države ni, kajti le-ta iz vsake »anarhije« spet nujno vstane znova kot organizacija razrednega gospodstva in kot pogoj vse kulture, ki uspeva le na tleh takšne družbene »delitve dela«, kakršno lahko izvede samo država. Gumpłowicz je bil skoz in skoz meščan; z vidika »izobraženih razredov« ni pri delovnem ljudstvu

^{1a} Tako je še za Marxovega življenja v knjigi »Rechtsstaat und Socialismus« (1881) podal dober vsebinski izvleček iz Marxovega »Kapitala« (na str. 398—427), obžaloval, da je izšla šele samo prva knjiga, označil Marxa kot »znanstveni talent prve vrste, takšne znanstvene sposobnosti, ki ji je komaj najti primera« (str. 398—399), njegove izsledke pa kot »razkritje gospodarske platj družbenih in političnih odvisnostnih odnosov v državi... v njeni celotni, neprikriti in strahotni resničnosti« (str. 401). V svojem zadnjem delu »Sozialphilosophie im Umriss« (1910), ki ga je zapustil kot »znanstveno oporoko« ob svoji prostovoljni smrti, se je takole skliceval na Marxa: »Načina, kako nastajata kapital in kapitalizem, nam tu ni treba razlagati; to je prepričevalno obrazložil že Marx. Nauk o presežni vrednosti in pridobivanju profita (Plusmacherei) izraža dejansko dogajanje« (str. 109). V »Geschichte der Staatstheorien« (1905) je priznal Marxu in Engelsu, da sta »mnogo prispevala k razvoju vede o državi, zlasti s svojo kritiko obstoječe države in z zavračanjem obstoječih teorij« (str. 372).

videl nobene družbotvornosti in kulturotvornosti. Da so v »naravnem boju« med »družbenimi skupinami« v državi meščanske revolucije »večinoma zmagale«, je po njem pripisati okolnosti, »ker so se borile le za priznanje resnično obstoječe družbene moči, gmotne in duhovne«, medtem ko »so bile kmečke vstaje vselej brezuspešne, ker je temu razredu manjkala resnična družbena moč, tako gmotna kakor duhovna«, in se je mogel vzpeti le »v trenutne izbruhe nasilstva«.² Tako seveda ni mogel ocenjevati delavskega gibanja, vendar mu je prisojal le »možnost uspeha v boju za boljše delovne pogoje«, ne pa tudi v njegovem boju za socializem, ki mu je bil docela utopičen cilj.³

Čeprav je spadal ves med tako prepričane apologete kapitalizma, pa se je neprimerno bolj kakor proti socializmu bojeval zoper tradicionalno »znanstveno« prikrivanje razrednega značaja države in je v politiki gledal umetnost vladanja, zlasti umetnost predstavljanja razrednih interesov gospodujočih razredov kot splošnih interesov državne ali družbene celote, pa tudi verstvo mu je bilo v bistvu idejno orodje za vzdrževanje oblasti vladajočih razredov. Prepričevalnost njegove apologetike gospostva teh razredov, ki ga je sicer zagovarjal kot nujno, vendar pa mu je trgal po vrsti vse krinke, je bila spričo tega hudo dvomljiva, kar so dobro čutili njegovi meščanski nasprotniki. Med temi so bili predvsem »pravni profesorji na pravnih fakultetah«, ki so gojili pravno teorijo o državi, to se pravi — z njegovimi besedami — ki so se ubadali, da bi »umeli državo iz prava«, da bi »jo predstavili kod pravni institut... nalik dobrodelnemu zavodu, korporaciji, rimskopravni družbi (societas), nemškopravni zadrugi, občini višje stopnje, skratka vsem pravnim konstrukcijam«, v smislu katerih »je smela biti vse mogoče, le ne država, to je nad vsem pravom stoječa organizacija gospostva«: »vse te pravne opredelitve države« je presodil za »samo prazno šaro brez sleherne znanstvene, brez sleherne

² Allgemeines Staatsrecht (1907), str. 225.

³ V »Sozialphilosophie im Umriss« je sodil, da delavske množice, ki se zbirajo za socialističnim programom, pač imajo »od gibanja mnogoterno korist: višje plasti družbe morajo docela drugače kakor doslej upoštevati (würdigen) delavski razred, zakonodaja in uprava se morata privaditi višjemu vrednotenju tega razreda v javnem življenju — toda o uresničenju socialističnega programa ni govora... ‚Socializacija‘ je utopija, ki nasprotuje resničnemu bistvu družbe« (str. 105), kajti kapitalizem »korenini v razvojnem procesu kulture« in »človeštvu preostaja le izbira: kultura in kapitalizem [t. j. razredna družba] ali pa brez kulture in brez kapitalizma«, pri čemer še pripominja, da »tudi te izbire nima« (str. 111), ker je pač — po njegovem — država »naravna nujnost« in kultura njen neogibni nasledek.

spoznavne vrednosti.«⁴ Tako zavračani strokovni in poklicni »kolegi« na nemških univerzah so se v glavnem branili z dostojanstvenim molčanjem; med redkimi branilci pravnih teorij, ki so prehajali v nasprotni napad, je bil avstrijski državni pravnik Edmund Bernatzik. Iz Gumpłowiczeve knjige »Grundriss der Sociologie« (1885) je navedel tezo, da »se težnja po povečanju moči pri gospodujočih razredih izraža v čimbolj izčrpani uporabi obvladanih, ki praviloma vodi v zatiranje in ki jo je vselej mogoče imeti za ‚izkoriščanje‘«; nato je opozoril, da je pisec tega stavka »izvedbi te misli posvetil posebno knjigo ‚Rechtsstaat und Socialismus‘« (1881), in njegovo naziranje označil kot »nezaslišano«, in sicer »nezaslišano le glede na mesto, s katerega se tu razglaša takšen nauk«, ki se tako lahko prelije v »nauk anarhistov«, kajti: »Pisec resda kliče ‚izkoriščanim‘: Ne razgrajajte, tako je vedno bilo in tako bo tudi vedno ostalo, izkoriščanje... je nujno, vdajte se z odpovedjo v svojo usodo! A kako bi ‚izkoriščanim‘ zamerili, če ne sledijo tem nasvetom in se namesto filozofske odpovedi lotijo — dinamita?«⁵ Ta napad je bil objavljen prav v času — leta 1892 — ko se je bil eden izmed dveh Gumpłowiczevih sinov pridružil socialni demokraciji, a je tedaj še zgrešil svoj smoter: omajati Gumpłowiczevo položaj na graški katedri za državno pravo. Gumpłowiczeva zavrnitev je bila sicer ostroumna, a neprepričevalna: »Če naj že presojava vrednost neke teorije po tem, kakšne zaključke bodo iz nje povzeli anarhisti, moramo vsekakor dati prednost sociološkemu pojmovanju države nasproti pravni konstrukciji države iz ‚enakih in prostih individuov‘. Kajti anarhizem nastaja ravno iz neizpolnitve tistega, kar obljublja ‚prostim in enakim individuom‘ pravna konstrukcija države, teorija, da je država nastala iz pogodbe. Sociološko pojmovanje države pač predstavlja državo kot ‚red neenakosti‘, toda hkrati pravi, da je ta ‚red‘ med ljudmi edini mogoč, in zahteva potemtakem odpoved in vdanost v neogibno. Anarhizem je torej mogoče podtakniti... le pravnim konstrukcijam države, kajti sprožila so ga razočaranja, ki so jih rodili

⁴ Sozialphilosophie im Umriss, str. 34—55.

⁵ E. Bernatzik v recenziji Gumpłowiczevih del »Einleitung in das (österreichische) Staatsrecht« (1889) in »Das österreichische Staatsrecht« (1891) v dunajski »Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart« XIX/1892, str. 768—770). Ko je Bernatzik navedel Gumpłowiczevo tezo o »težnji po povečanju moči pri gospodujočih razredih«, bi bil lahko citiral tudi še nadaljnji stavek o isti težnji po povečanju moči pri obvladanih, ki jim gre za to, »da dosežejo vedno večjo odpornost in da uporabijo pridobljeno moč za zmanjšanje svoje odvisnosti«.

nauki o svobodi in enakosti, nikakor pa ne dokazovanje nujnosti in neogibnosti reda neenakosti v državi.«⁶

Ko smo tako predstavili jedro Gumplowiczeve splošne družbene teorije — pri čemer smo vse akcesorno pustili ob strani — moramo takoj poudariti, da se v njej dosti premalo in preveč enostransko zrcali dejanski družbeni razvoj, da bi ji posvečali pozornost zaradi nje same. A z njo je zvezana njegova narodnostna teorija, vanjo, v njen razvoj pa je na tako zanimiv način vpletena naša nedavna narodna preteklost, da se nam zdi poskus njenega prikaza tudi še dandanes upravičen.

⁶ Die soziologische Staatsidee (1892), str. 48. — Pri vsem svojem zavračanju socializma kot utopije pa je Gumplowicz odklanjal tudi meščansko-konservativno nasprotovanje socialističnemu gibanju. Tako je v polemiki zoper socialnega darvinista Otta Ammona leta 1895 v eseju »Darwinismus und Soziologie« zapisal: »Če je današnji družbeni red naraven pojav, niso nič manj naravni pojavi tudi nasprotujoča mu socialna gibanja«, in med njimi kajpada tudi »socialno gibanje, ki obsega vso Evropo« in ki teži za tem, »da bi nadomestilo skupinski izbor [pri katerem ne gre za kakovost individuov, marveč le za kakovost skupin, ki se uveljavljajo v boju za gospostvo] z individualnim izborom. Ta težnja je po sebi s stališča razuma popolnoma upravičena, pač pa se še lahko prepiramo o njeni uresničljivosti... Ali bo zahodni veter splošne volilne pravice prispeval k uvedbi preobrata od skupinskega izbora k individualnemu, o tem nas lahko pouči le daljna prihodnost... Pri vseh teh socialnih gibanjih in težnjah... imamo opraviti z elementarnim zaletom (Drängen) množic k prilagoditvi družbenega reda njihovim potrebam... S kakšnimi sredstvi, po kakšnih potih in v kolikšni meri bo do tega preobrata nekoč prišlo, tega ne more dandanes nihče predvideti. Vsem tem socialnim gibanjem sedanjosti pa bo nekoč treba priznati zaslugo, da so delovala zoper zamočvirjenje družbenega reda in pospeševala naravni tok družbenega razvoja, čeprav so težila za ‚krivimi ideali‘« (Soziologische Essays 1899, str. 50—51, 52, 57 in 41—42). V drugem članku iz istega leta 1895 pod naslovom »Das Eigentum als soziale Tatsache« je takole zasmehoval takratno pripravljanje novega protisocialističnega zakona v Nemčiji: »‚Prekucuhe‘ je mogoče zapreti; za vsako besedo na leto dni; tudi na deset let. Ni pa mogoče zapreti večne vzmeti, ki poganja to gibanje vedno znova, ne da bi jo mogla policija in kazensko sodišče prijeli. A kar je še huje: čim več teh prekucuhov pozapro in za čim dlje časa, tem močnejša je ta vzmet, ker dobi moraličen sukurs, duhovno ojekleni, učinkuje globlje (nachhaltiger) in tem bolj pospešuje gibanje. To vzmet je narava sama dala v prsi človeka. To je večna težnja vsakega živega bitja po zboljšanju položaja. Od najmanjšega črva do kralja živali je vsako bitje prežeto od te težnje ‚gospodar zemlje‘ naj bi ne bil? Dokler se ne posreči to, globoko v vsakih človeških prsih zakoreninjeno vzmet iztrgati, ne pomorejo nobeni protiprevarni zakoni (Umsturzgesetze), tako dolgo je socialno gibanje tu in narašča, čimbolj ga pobijajo« (prav tam, str. 78—79). Kolikor je v tem stališču »socialnega darvinizma«, pač ni bil reakcionaren, marveč — levoliberalen!

Ludwik Gumpłowicz se je v neki — ne sicer posebno obsežni, a vendar izjemni — meri bavil z jugoslovanskimi narodi kot predmetom svojega znanstvenopublicističnega obravnavanja. Zato je osrednje uredništvo »Enciklopedije Jugoslavije« vnaprej predvidelo in nato tudi objavilo o njem kratek sestavek, kjer je po uvodni biografski beležki očrtana Gumpłowiczeva »sociološka« osvetlitev še vedno temnega nastanka prvotne hrvaške in srbske državnosti in plemstva, kjer so nato omenjeni njegovi pogledi na novodobne hrvaško-srbske odnose in njegovo naklonjeno in dejavno zanimanje za narodnostni razvoj Slovencev, na koncu pa navedeni njegovi posebej jugoslovanskim narodom posvečeni spisi.⁷

Dosti obsežnejšo informacijo o Gumpłowiczevi osebnosti in delu nudi sestavek njegovega nekdanjega učenca Janka Polca v »Slovenskem biografskem leksikonu«⁸, kamor je bil sprejet kot »prijatelj Slovencev«, nemara edini te vrste. V Polčevem sestavku najdemo poleg popolne biografske skice in splošne idejnoznanstvene oznake kar izčrpne podatke o njegovem podpiranju slovenskih teženj v Avstriji: kako je uspešno interveniral pri dunajskem prosvetnem ministru Madejskem, poljskem rojaku, v zadevi slovenskih paralelk na celjski gimnaziji, zaradi katerih je nato padla Windischgrätzova koalicijska vlada (1895), da je bil slovenskim študentom na graški univerzi »do svoje smrti svetovalec in zavetnik«, kako »močno je podprl akcijo za slovensko vseučilišče s svojim svetom, vplivanjem na poljske poslance in s članki v poljske časopise« ter pomagal s svojimi zvezami izposlovati štipendije za slovenske absolvente graške univerze, da so se lahko odšli izpopolnjevati na univerze v Nemčiji. Polec nam obrazloži tudi, kako je prišlo do tega, da so Gumpłowiczu, ki kot poljski nacionalist sprva »pred svojim prihodom v Gradec ni gojil posebnih simpatij do Slovanov vobče in do Jugoslovancev, zlasti Slovencev posebej«, nato Slovenci tako »prirasli k srcu«: s slovenskimi študenti v Gradcu ga je zblížal njegov sin Maks, poznejši poljski lektor na dunajski univerzi in rano umrl poljski zgodovinar, ki se je bil konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let kot gimnazijec v Celju spoprijateljil s slovenskimi sošolci in vrstniki, zlasti z Vatroslavom Oblakom, poznejšim docentom slovanske filologije v Gradcu. Vse to je Polec podrobneje opisal, a kako se je Gumpłowiczeva poljska družina v »nemškem

⁷ Enciklopedija Jugoslavije III, str. 635.

⁸ Slovenski biografski leksikon I, str. 273—275.

Gradcu« nekako »prislovenila«, priča tudi — pri nas doslej še ne omenjeni — primer Maksovega brata Wladislawa, ki je potem, ko je bil že davno zapustil Gradec in slovensko sosesčino, v »vélikem svetu« pisal o tako malo znanih Slovencih — sicer le mimogrede, a v istem »priznavalnem« duhu svojega očeta.

Wladislaw se je bil kot mlad zdravnik leta 1892 pridružil socialni demokraciji in je postal brž sourednik graškega socialističnega lista »Arbeiterwille«, ki je bil tedaj tudi glasilo slovenskih socialnih demokratov; le-tem namreč slovensko meščanstvo in kranjski deželni predsednik baron Andrej Winkler nista dopustila, da bi bili svoj socializem izražali in širili v slovenščini, zaradi česar kajpada niso opustili socializma, marveč le bolj širili svoje nemško glasilo. Wladislaw Gumpłowicz pa je že naslednje leto zapustil Gradec »zaradi konflikta z očetom, čigar položaj na graški univerzi je »izgubljeni« sin ogrozil«,⁹ nemara v zvezi z omenjenim napadom Edmunda Bernatzika na Gumpłowiczev nauk, ki da vodi kar v anarhizem. Wladislaw je pozneje postal viden publicist poljske socialistične stranke, prve in edine med socialističnimi strankami tistega časa, ki je narodnostno vprašanje postavljala na prvo mesto; njegovo ime je predstavnica skrajnega internacionalizma, Roza Luxemburg, večkrat navedla med drugimi »socialpatriotskimi« nasprotniki.¹⁰ Leta 1902 je izšla v neki socialistični zbirki v Berlinu Wladislawova knjižica »Nationalismus und Internationalismus im 19. Jahrhundert«, v kateri najdemo — narodnostno teorijo njegovega očeta zdemokratizirano in prilagojeno takratnemu socialističnemu gibanju in njegovim perspektivam; okolnost, da mu jo je bilo v ta namen treba le prav malo dodelati, nas opravičuje, da se pri tem spisu kratko ustavimo.

⁹ Dr. Michael Schacherl: 50 Jahre steirische Arbeiterbewegung (1950), str. 42 in 48.

¹⁰ Z Roza Luxemburg vred so odklanjali na vsej črti narodno stališče poljske socialistične stranke drugi predstavniki levega krila v drugi internacionali, zlasti tudi Lenin. Ta okolnost pa je bodisi neznana več našim starejšim in mlajšim zgodovinarjem ali pa je nočejo upoštevati. Med njimi naj navedem Vaso Čubrilovića, ki v knjigi »Istorija političke misli u Srbiji XIX veka« (1958) pripisuje »Lenjinu i njegovoj socijalističkoj školi u Rusiji već u ovo doba«, t. j. pred letom 1914, naziranje, »da se radnička klasa radi uspeha svojih vlastitih klasnih težnja i interesa mora svuda, a pre svega u svojoj zemlji i kod svog naroda, staviti na čelo nacionalno-revolucionarnim pokretima« (str. 395 in 397). V takratnih pogojih se je socialistična strategija v narodnostnem vprašanju usmerjala drugače in je nikakor ni dopustno za nazaj premikati na poznejši tir.

Izhodišče je bilo piscu francoska revolucija, hčerka razumarskega prosvetljenstva in mati deklaracije človeških pravic: Njen klic po prostosti, enakosti in bratstvu je bil načeloma mednaroden, a je vendarle privedel povsod — bodisi preko francoskih osvajanj do elementarnega in močnega narodnostnega odpora v Španiji, v Nemčiji in v Rusiji, ali pa — v izjemnih primerih francoskega upoštevanja narodnosti, kakor na Poljskem in v Italiji — tudi do okrepitev teženj po narodnem zedinjenju. Zvrstijo se srbska in grška dosega narodne države, belgijska odcepitev od Holandske, poljske vstaje, madžarska vojna za narodno neodvisnost, nemško in italijansko zedinjenje. Ob zedinjeni Italiji ni pozabil omeniti »približno 100.000 [?] Slovencev v severovzhodnem kotu«. ¹¹ Takoj po tej uvodni ekspoziciji se je lotil prikaza obeh srednjeevropskih večnarodnostnih držav Avstro-Ogrske in Švice, ki sta bili tudi pri njegovem očetju vselej na dnevnem redu, kadar se je bavil z narodnostno teorijo. Medtem ko se Švici lahko popolnoma ognemo, se moramo ozreti na nekatere dele Wladislawovega prikaza Avstro-Ogrske; razlike med njim in očetom bodo vidne šele pozneje, ko bomo spremljali razvoj očetove teorije. Začnimo z letom 1848, ko so se prvič narodi vmešali v zgodovino, ki je bila dotlej zgodovina njihovih gospodarjev, vladarjev in fevdalcev. Tedaj se je kričече »razkrila mnogojezičnost Avstrije« in vsi njeni narodi so se hoteli rešiti umetnih ovir svojega kulturnega razvoja. Toda »te težnje po narodnostni prostosti... so prišle tu in tam v navzkrižje s težnjami po politični prostosti, kar je prav obilno prispevalo k neuspehu revolucije v Avstriji. Do leta 1848 so bili ravno Nemci prvi sluge centralistično reakcionarnega sistema, nosilci tujega gospodstva, zoper katero so Čehi naskrivaj mrmrali; zdaj so rebelirali Nemci, ne da bi bili poravnali svoj račun s Čehi — in zatorej je mogel reakcionarni sistem izigrati Čeha proti nemškim liberalcem in demokratom. Podobno je bilo v Galiciji, kjer so se Rusini po pravici imeli za zatirane od poljskega plemstva in so se zato zvezali z vlado proti Poljakom. A tudi položaj Madžarov bi bil mnogo ugodnejši, če ne bi bili umetno zadrževali na nižji kulturni stopnji nemadžarskih narodnosti, Romune, Slovake, Rusine in Srbe — in jih napravili za oporišča reakcije — da ne govorimo še o Hrvatih, ki so zadržali dunajski boj za svobodo«. ¹² Pisec opozarja na »dvojno preslojitev narodov oziroma jezikov« v Avstriji: zgoraj na vrhu nemščina kot državni jezik, ki je skušal iz-

¹¹ Dr. Ladislaus Gumplowicz: Nationalismus und Internationalismus im 19. Jahrhundert (1902, VII. zvezek zbirke »Am Anfang des Jahrhunderts«), str. 11.

¹² Ibid. str. 15.

rivati vse nenemške narodne jezike; pod njo so bili jeziki »zgodovinskih narodov«, tako rekoč državni jeziki druge vrste, ki so skušali v svojih kronovinah takoj zasesti vsako pozicijo, iz katere se je umaknila nemščina, ne glede na dejanski narodni jezik«, kakor »madžarščina v vsej Ogrski, poljščina v vsej Galiciji, italijanščina na Primorskem in v Dalmaciji«; spodaj na dnu »so bili končno tisti narodni jeziki, katerih zahteve se niso opirale na sijajna zgodovinska izročila moči in samostojnosti, niti na kulturne pravne naslove razvite književnosti in znanosti, marveč so mogli v svoj prid navesti le okolnost, da je vsak od njih živ jezik živega naroda, često edini jezik, v katerem lahko stotisoči ali celo milijoni državljanov izražajo svoje misli in zahtevajo svojo pravico, da torej brez njihovega priznanja ostaja pravkar ustvarjena ustava za te milijone mrtva črka«. ¹³ Med zgodovinske narode je uvrstil tudi Čeha kot »najštevilnejši in najbolj razviti slovenski narod v Avstriji«, ki lahko pokaže na »sijajno zgodovinsko izročilo moči in samostojnosti«, o nezgodovinskih pa je zapisal, da med njimi »komaj kateri ni imel nekoč v preteklosti svoje državne samostojnosti, kakor Srbi v 14. in 15., Rusini v 11. in 12., Slovenci v 6. in 7. stoletju«; o Slovakah je menil, da so le veja češkega naroda, odrezana od njega z ogrsko mejo, o Romunih in Srbih pa je poudaril, da imajo njihovi rojaki onstran črnorumenih meja samostojne države, kar pa jim tostran teh meja na Ogrskem »niti najmanj ne koristi«. ¹⁴ V novem položaju, ki ga je ustvarila pruska zmaga nad Avstrijo leta 1866. so najprej z nagodbo leta 1867 Madžari postali »državni narod« na Ogrskem s podrejeno jim avtonomno Hrvaško in Slavonijo, nato so dobili Poljaki avtonomno oblast v vsej Galiciji, čeprav ne ustavnopravno, ampak upravnopravno; »a tudi v deželah češke krone in v alpskih deželah se je položaj Nemcev načeloma poslabšal«: »Povsod, kjer je jezik ljudstva, prihaja češčina v uradu in v šoli vedno bolj do pripadajoče ji veljave; gimnazije so že davno češke, poleg nemške univerze je v Pragi nastala češka. Podobno napreduje, čeprav v mnogo manjšem merilu na jugu slovenščina«, kateri se na Primorskem umika tudi italijanščina kot »jezik vladajočega meščanstva v mestih«. ¹⁵ Nato se pisec spravlja nad »blodno misel o nedeljivosti kronovin« kot »preživelo dediščino stare, polfevdalne, polabsolutističnobirokratske Avstrije« in zagovarja kot »pravično in razumno rešitev jezikovnega vprašanja« brnski program avstrijske socialne demokracije z njegovo

¹³ Ibid. str. 15—16.

¹⁴ Ibid. str. 16—17.

¹⁵ Ibid. str. 19—21.

zahtevo po novi upravni razdelitvi Avstrije na jezikovna ozemlja. Vendar mu je bila »Avstrija še zelo oddaljena od narodnostnega miru«, ki ima »izven socialnodemokratskih krogov« le redke privržence; »bolj ali manj vse narodne stranke gledajo v Avstriji le še kletko, v katero so jih zaprli skupaj z vsemi mogočimi „čudnimi sostanovalci“ in iz katere hočejo ob prvi priliki pobegniti«, vsaj »videti je tako, kakor da bi komaj še pričakovale, da bo Avstrija kaj zanje storila — zgolj preprečiti hočejo, da se v Avstriji ne zgodi kaj proti njim«. ¹⁶ Tako bistra oznaka avstrijskega notranjega položaja je bila tedaj — v letu 1902 — v avstrijski in mednarodni publicistiki še prav redka! Nasproti tej »razdrapani« Avstriji, katere usoda je negotova in odvisna zlasti od tega, »ali se bo dovolj hitro demokratizirala«, kaže docela drugo sliko Švica, kjer »jezikovna različnost ne ovira krepke zavesti državne skupnosti«.

Z vprašanjem, »zakaj je narodnostno vprašanje ravno v 19. stoletju dobilo tako presenetljiv pomen«, prehaja pisec k — narodnostni teoriji. Najprej slika kulturo starega in srednjega veka kot »kulturo brez tiskarstva«, ki ni mogla prodreti v globino ljudstva; z razvojem ljudskih jezikov v knjižne, z razširjenjem tiskane besede, s pronicanjem naprednih misli v množice pa »so ljudstva postala narodi«. »Število ljudi, ki so deležni napredujoče duhovne kulture svojega naroda, je nezasišano naraslo in narašča vse bolj«, pri zatiranih narodih pa »se narodna zavest neločljivo zrašča z razredno zavestjo delovnega ljudstva«, kakor »pri Rusinih, katerih plemstvo je v teku 16. do 18. stoletja dezertiralo deloma k Poljakom, deloma k Rusom, ali pri Slovencih, katerih zgodovina je obstajala več ko tisoč let, od 8. do 19. stoletja le iz vrste krvavo zatrtih kmečkih uporov, usmerjenih proti nemško govorečemu, deloma po vsej priliki le germaniziranemu fevdalnemu plemstvu«. ¹⁷ Sklicujoč se nato še na narodnostni odpor poljskega delovnega ljudstva, predvsem proti germanizatoričnemu pritisku v Prusiji, je pisec postavil kot vodilo: »Kjer koli imamo tujenarodno gospodarstvo, je stranka zatiranih ljudskih razredov, demokratična ali celo socialistična stranka le tedaj življenja zmožna, če se bori tudi za jezik zatiranega naroda in za njegovo narodno samostojnost. Če bi to opustila, bi odpovedala ravno v točki, kjer se šele sploh začenja prebujati trikratno — narodno, politično in gospodarsko — zatiranih ljudskih množic k samospoštovanju in človeškemu dostojanstvu, to se pravi ravno tam, kjer ljudska volja zahteva in mora zahtevati najbolj klju-

¹⁶ Ibid. str. 25—26.

¹⁷ Ibid. str. 43—44.

bovalen, najbolj neizprosni boj.«¹⁸ To vodilo je bilo priostreno zoper »breznarodnostni« internacionalizem, kakršnega je ravno v poljskem delavskem gibanju z vso trdovratnostjo uveljavljala Roza Luxemburg v zvezi s svojim revolucionarnim — Wladislawu Gumpłowiczu tujim — pojmovanjem delavskega boja nasploh in posebej v vseh treh državah, med katere je bil poljski narod razdeljen. Končno je pisec zastavil še vprašanje: »Ali pa je bilo 19. stoletje res le čas naraščajočega narodnostnega ločevanja in zaostrovanja narodnostnih bojev? Ali ni bilo tudi v veliki meri doba mednarodnega sporazumevanja, mednarodnega zблиževanja, mednarodnega bratstva?«¹⁹ Na to vprašanje je najprej odgovoril z »da in ne«, nato pa je v nadaljnjem razpravljanju dopustil takšno zблиževanje le v »evropskem kulturnem krogu« brez despotične carske Rusije, ki jo je treba »zavriniti v njene naravne meje« z narodno osvoboditvijo v njej zatiranih kulturnih narodov od Fincev na severu do Ukrajincev na jugu. V takšni perspektivi protiruske vojne je bila namreč vsa »strategija« poljske socialistične stranke in zaradi nje je dejansko ta stranka odklanjala internacionalizem v revolucionarnem in v pacifističnem smislu.

Tako smo ob Wladislawu Gumpłowiczu nekoliko zašli v problematiko socialistične narodnostne politike v času pred pol stoletjem, o kateri pa je mogoče razpravljati le v popolnoma drugem okviru, ne pa v zvezi z narodnostno teorijo Ludwika Gumpłowicza, ki ji je v bistvu sledil tudi Wladislaw, le da jo je prilagodil za rabo poljskih »narodnih socialistov«. Razlog našega zanimanja za to teorijo pa nikakor ni v tej prilagoditvi, ki smo jo obsegli le zaradi tega, da bi jo bolj plastično predstavili, marveč je v njeni povezanosti s slovenskim vprašanjem, pri katerem se je Wladislaw oddaljil od očeta le, ko je omenil — očetu neznano — prvotno slovensko državnost in — od očeta prezrte — slovenske kmečke upore.

Janko Polec namreč v sestavku o Ludwiku Gumpłowiczu prikazuje izčrpno le njegovo dejavno zanimanje za Slovence, medtem ko le omenja, da »se je tudi znanstveno pečal s slovenskim in jugoslovanskim problemom z vidika svojih sociologičnih teorij, pa z očitno simpatijo do nas, v več spisih«, ki jih deloma navaja, ne da bi nas poučil kaj več o tem, kakšen je bil videti ta »problem« v luči teh teorij in kako so bili Slovenci predstavljeni v teh spisih tistemu »velikemu svetu«, ki jih je bil vaju dotlej — z zgodnjim Gumpłowiczem vred, kakor homo videli — kot politično skoraj docelo brezpomembno »iver« borega niti

¹⁸ Ibid. str. 44—45.

¹⁹ Ibid. str. 45.

ne poldruega milijončka zgolj antropogeografsko registrirati, ne vedoč, čemu naj bi jim naklanjal kaj več pozornosti. Gumplowicz jim jo je naklonil zaradi tega, ker ga je prav pojav njihovega narodnostnega razvoja privedel do novega spoznanja, ki ga je moral dodati svojemu prvotnemu pojmovanju naroda kot izključnega plodu samosvojega državnega življenja, pojmovanju, ki je bilo prikrojeno le za tako imenovane »zgodovinske narode«. Ko je že nanese, da sem si v zvezi s sestavkom v »Enciklopediji Jugoslavije« ogle dal nemara vsa mesta v Gumplowiczevih spisih, kjer so omenjeni Slovenci in drugi jugoslovanski narodi, in da sem pri tem sledil razvoju njegove narodnostne teorije, se čutim obvezanega, da v prepletu s prikazom tega razvoja povzamem iz njegovih spisov vso njegovo presojo slovenskega in jugoslovanskega »problema«, da ne ostane »uganka«, zaman čakajoča na »reševalca«, ki jo pospravi z dnevnega reda.

III.

Gumplowiczu je bila prvotna družbena prvina »pleme« (Stamm),²⁰ t. j. preddržavna skupina ljudi, ki se zavedajo skupnega izvora in »plemenskega sorodstva«. Iz plemen nastane država kot njihova spojina, kadar močnejše pleme trajno podjarmi šibkejše; isti vnanji — državni — oblasti podrejeno združbo imenuje »ljudstvo« (Volk), ki mu je »družbena vsebina države«. Iz tega »ljudstva« nastane šele v daljšem procesu poenotenja v njem spojenih plemen — narod (Nation).

V prvem delu, ki ga je napisal v Gradcu, v »Philosophisches Staatsrecht« (1877), se je lotil opredelitve narodnosti takole: »Pleme smo označili kot naroden pojav, ljudstvo kot politično dejanje, medtem ko je narod plod zgodovinskega razvoja, kulturna tvorba (Werk), narodnost pa celokupnost vseh skupnih značilnosti, ki sta jih vtisnila nekemu ljudstvu, neki množini plemen zgodovina in razvoj države. K tem značilnostim spada tudi skupni jezik.«^{20a} Ob tej prvi opredelitvi narodnosti je od nauk, prevladujočih v tedanji nemški teoriji, izrecno zavrnil samo skupni izvor naroda: »Narodnost je enota, a ne etnična, marveč moralična in duhovna enota, ki se navzven izraža le v skupnem

²⁰ V prvem sociološkem spisu »Race und Staat« (1875) in še nekaj časa potem je uporabljal izraza »rasa« in »pleme« kot sinonima, ker se mu še ni videlo utemeljeno ločevanje med prvotno človeško hordo in plemenom kot neko višjo stopnjo etničnega — še preddržavnega — razvoja, na kar je posebej opozoril leta 1877 v »Philosophisches Staatsrecht« (str. 39—40).

^{20a} Philosophisches Staatsrecht, str. 42—45.

jeziku.«²¹ Poglavitno — in sprejemljivo — težišče te opredelitve naroda je v tezi, da narodi niso od nekdanj, marveč šele zgodovinsko nastale tvorbe. Skoraj vso svojo polemiko je Gumpłowicz tedaj usmerjal zoper zamenjavanje pojmov plemena in naroda pa ljudstva in naroda. Prvo zamenjavanje je bilo zakoreninjeno v nemški družboslovni znanosti in publicistiki, drugo pa v zahodnoevropski. V oporo svojega ločevanja teh treh pojmov se je skliceval tudi na običajno jezikovno rabo, češ saj »se dandanes govori o nemškem narodu, toda le še o bavarskem ljudstvu«, nadalje »o avstrijskem ljudstvu, ne pa o avstrijski narodnosti« in končno »v Avstriji o poljski narodnosti, a le o slovaškem plemenu«. Kako je nastalo njegovo izhodišče o dolgodobni državnosti kot pogoju za nastanek naroda, nam razodene sam v nadaljevanju: »Po pravici zbuja smeh, ko se hoče rusinsko pleme v Galiciji nasproti Poljakom napihniti v narodnost. Najsi bo tudi res, da so Poljaki skozi stoletja zatirali rusinsko pleme: a ta okolnost je ravno še en dokaz več, da so bili Poljaki narod, Rusini pa zatirano pleme. Madžari tvorijo skupaj z vsemi plemeni, ki jim vladajo, en narod.«²² Takšno stališče je prinesel Gumpłowicz v Gradec iz svoje domovine, kjer so — kakor pripoveduje — »že v 16. stoletju jasno in razločno umevali razliko med plemenom in narodom tako, kakor jo uveljavljamo tukaj«, o čemer priča »izrek tedanjega slavnega poljskega zgodovinarja in politika Orzechowskega, ki se je označeval: gente Ruthenus, natione Polonus.«²³ Kje bi bil v času Gumpłowiczeve mladosti našel Poljaka, ki bi ne bil odrekal nezgodovinskemu kmečkemu »plemenu« Rusinov brez plemstva in brez meščanstva pravico, da se ima prav tako za narodnost kakor Poljaki?!

Pri tem prvem razvijanju narodnostne teorije Gumpłowicza ni zadovoljevala Eötvösova opredelitev v knjigi »Die Nationalitätenfrage« (nemški prevod leta 1865), češ da je narodnost »zavest skupne pripadnosti, ki jo ustvarjata spomin na skupno preteklost in enak položaj v sedanosti, oba porajajoča skupnost interesov in čustev«; bila mu »je hudo nenatančna, saj prezre najbistvenejše, namreč, da je narodnost le tista skupnost, ki izvira iz skupne državne preteklosti in se izraža v skupnem jeziku«. Prav tako mu ni bilo všeč Eötvösovo poimenovanje »jezikovne narodnosti« za — zgolj »plemenske« — »jezikovne skupnosti, ki nimajo samostojne politične preteklosti, kakor n. pr. rusinska, slovaška itd.«²⁴

²¹ Ibid, str. 40.

²² Ibid, str. 46.

²³ Ibid, str. 48.

²⁴ Prav tam.

Temu prvemu Gumpłowiczevemu koraku na področje narodnostne teorije pa je kmalu sledilo njeno široko obravnavanje v knjigi »Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn« (1879), posvečeni v več ko dveh tretjinah prikazu narodnostnih in jezikovnih predpisov, uveljavljenih v območju obeh spojenih držav, oziroma v deželah, iz katerih sta obstajali, z njihovimi nagibi in pomeni od časa Marije Terezije in Jožefa II. dalje; le v pičli tretjini obravnava narodnostne teorije v glavnem nemških piscev 19. stoletja in razvija svojo lastno teorijo — tisto iz »Philosophisches Staatsrecht« — ki pa je v drobcih raztresena tudi med njegovim zgodovinskim razpravljanjem. V uvodu na kratko prikaže nastanek zahodnoevropskih narodov, ki ni povzročal niti njemu niti drugim pred njim preglavic: Državne tvorbe, preostale iz srednjega veka, ko nista niti »ideja narodnosti« niti »materinščina kot funkcija (Betätigung) narodnostnega duha igrali znatne vloge«, so »nezavedno ustvarjale narodnost, t. j. duhovne in kulturne skupnosti, ki so se razodevale predvsem v novih narodnih jezikih in izražale v velikih narodnih književnostih«. ²⁵ Za srednjo Evropo pripisuje prelomni pomen nastanku nemške narodne zavesti v odporu proti francoskemu gospodstvu za časa Napoleona in opozarja na prvo mednarodno priznanje narodnostne ideje v stavku iz zaključnega akta dunajskega kongresa z dne 9. junija 1815, da »dobijo Poljaki, ki so podložniki Rusije, Avstrije in Prusije, stanovska predstavnitva in — narodne institucije«. Slovencev se dotakne prvič, ko navaja cesarski odlok z dne 12. oktobra 1818 o obveznih »predavanjih slovenščine v drugem bogoslovnem letniku liceja v Ljubljani« ²⁶ kot primer, da »so se iz ozirov na cerkev morali ljudski jeziki tu in tam uvajati kot obvezni učni predmeti«, medtem ko je le italijanščina v srednjem in višjem šolstvu Benečije in Lombardije uživala približno isti položaj kakor nemščina v drugih deželah avstrijskega cesarstva. Posebej poudarja vpliv poljske vstaje leta 1830 in njene zadušitve na Madžare; ti so tedaj odpravili latinščino kot uradni jezik, ki so jo bili še branili in odbranili proti germanizacijskemu sistemu Jožefa II. Takrat pa so Hrvati prišli v nekdanji položaj Madžarov in so proti vsiljevani jim madžarščini branili latinščino ne samo v odnosih z Budimpešto, ampak tudi v svojem saboru, kjer pa so kmalu prešli k hrvaščini.

²⁵ Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn, str. 3 in 5.

²⁶ Ibid. str. 40.

Podobne »narodnostne pravice«, kakršne je marčna revolucija leta 1848 že v prvem mesecu iztrgala dunajskemu dvoru za Madžare s sankcijo zakonom, ki jih je bil sklenil ogrski državni zbor v letih 1847—1848, in za Čeha z odobritvijo »načela enakopravnosti češčine in nemščine v šoli in uradu«, pa so zdaj hoteli doseči tudi Slovaki, Srbi in Romuni, skratka »vsi narodi, deli narodov in vsa plemena so bila edina v zahtevah po enakopravnosti svojih narodnosti in jezikov«. ²⁷ Nasproti tem zahtevam hvali Gumpłowicz formulo čl. 4 oktroirane ustave Pillersdorferjevega ministrstva z dne 25. aprila 1848: »Vsem plemenom (Volksstämmen) je zajamčena nedotakljivost [— ne pa enakopravnost —] njihove narodnosti in jezika«, kot posrečeno in edino »realno«, kajti: »Po ‚enakopravnosti‘ so klicala v tistih dneh prav tako majhna, nepomembna plemena kakor zgodovinsko pomembni narodi... Toda... tej zahtevi je manjkal potreben realni temelj zgodovinske in kulturne enakovrednosti. Stroga in dosledna izvedba tako zahtevane enakopravnosti v javnem življenju bi morala voditi ravno do najhujših kršitev pravic [?!] najvišje stoječih narodov in plemen [?] Avstrije; treznemu premisleku je moralo biti nekaj nezaslišanega, da bi se v javnem življenju države ljudska narečja, ki se niso še povzpela niti do knjižnega jezika ali so si celo šele izbirala črke, ki naj jih rabijo, izenačila z jeziki, ki so v večstoletni preteklosti nakopičili bogate zaklade književnosti za lastni narod in za vse človeštvo. Po takšnem premisleku je morala veljati koncesija enakopravnosti narodnosti in jezikov kot nemogoča. Pač pa je bilo videti načelo nedotakljivosti sleherne narodnosti in jezika... zapoved pravičnosti nasproti vsepovsod prebujenemu in v novo življenje rastočemu narodnemu čustvu... in ljubezni do narodnega jezika. Medtem ko je bilo mogoče presoditi zahtevo po ‚enakopravnosti‘ pri marsikaterem malo razvitem plemenu kot preveliko, pa je moralo načelo ‚nedotakljivosti‘ že pridobljenega narodnostnega kapitala, najsi je bil še tako majčken, veljati kot minimum, do katerega ima tudi najmanjše in najbolj nepomembno pleme neokrnljivo pravico.« ²⁸

Tako je našel Gumpłowicz nekako »srednjo pot« za avstroogrsko narodnostno politiko: Njegova teorija je branila nasploh »zgodovinsko posest« — »zgodovinskih«, t. j. gospodujočih narodov, vendar ne da bi jih bila pri tem usmerjala k hujšemu zatiranju nezgodovinskih »plemen« na dnu narodnostne lestvice, a tudi ne da bi bila le-te kaj spodbujala v prizadevanju za večje pravice — saj jih je navajala, naj

²⁷ Ibid. str. 62.

²⁸ Ibid. str. 63—64.

se vdajo v svojo »plemensko« usodo, kakršno jim je »naklonila« preteklost.

V »ojačenem državnem svetu« leta 1860, sklicanem zato, da bi se našel sprejemljiv izhod iz skrajno centralističnega in germanizatoričnega Bachovega sistema, ki je bil privedel do nevzdržnega stanja, so zahtevali — s stališča svojih »zgodovinsko razvitih in tradicionalno gospodujočih narodnosti« — predstavniki Madžarov uvedbo madžarskega uradnega jezika na Ogrskem, zastopniki Poljakov pa poljskega v Galiciji. »ne da bi bili upoštevali nemadžarska oziroma nepoljska plemena, od nekdanj naseljena v teh deželah, a vključena v bivše ogrsko kraljestvo oziroma poljsko«. ²⁹ Obema zahtevama je vladar ugodil 20. oktobra 1860 posebej v dveh pismih — v enem Madžaru grofu Vayu, tičočem se uradnega jezika na Ogrskem, in v drugem Poljaku grofu Goluchowskemu, tičočem se učnega jezika v Galiciji — in je tako umaknil dotedanji nemški »državni jezik« z avtonomnih področij »dveh zgodovinsko-upravičenih narodnosti«, odrekajoč se njuni nadaljnji »germanizaciji« in priznavajoč obema narodnostima in njunima »vladajočima deželima jezikoma zgodovinsko in kulturno pridobljeni položaj«. ³⁰

Ne moremo se ustavljati pri mnogih zanimivih mestih bogatega zgodovinskega gradiva v tej Gumpłowiczevi knjigi. Izbiramo samo tista, ki so neobhodna za naš prikaz njegove narodnostne teorije in njegovega odnosa do Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov, le izjemoma tudi nekatera mesta splošnega značaja. H kritiki češkega voditelja dr. Riegra v Schmerlingovem državnem zboru 11. maja 1861, da Schmerlingova februarska ustava ne omogoča »pravega predstavnštva avstrijskih narodov«, pripominja, da je to »nesporno res«, toda »Riegrove zahteve po ‚pravem predstavnštvu‘, ustrezajočem številu prebivalstva — pri čemer bi slovanski ‚milijoni‘ v [dunajskem] državnem zboru imeli večino — ne bi bilo mogoče uresničiti v nobenem parlamentu, kajti v slehernem parlamentu so predstavljene le vladajoče manjšine, nikdar in nikoli pa obvladane večine, in to je tudi docela pravilno [!], ker je globoko utemeljeno v naravi stvari, v bistvu države. To dejstvo dandanašnjega državnega in kulturnega življenja bi utegnilo biti prevrnjeno kvečjemu z zmago socialističnih nauk — toda le skupaj z državo in z vsakršno kulturo vred!« ³¹ Kakor se je motil meščan Gumpłowicz v zaključnem delu tega stavka, pa je v predhodnem delu vsekakor imel prav.

²⁹ Ibid. str. 123—124.

³⁰ Ibid. str. 133.

³¹ Ibid. str. 139—140.

Gumplowiczev narodnostni nauk v tej knjigi je bil v bistvu le teoretična spremljava ali utemeljevanje poljske politike v Avstriji, za katero je njen predstavnik Smolka izjavil 19. junija 1861 v državnem zboru, da se za Poljake »narodnostna enakopravnost uteleša v avtonomiji dežel kot zgodovinskopolitičnih individualitet«, in tako — po Gumplowiczu — »nasprotoval razkroju [!] narodnosti v etnične prvine«. ³² Riegrovo zahtevo, izrečeno istega dne, naj bo »naš jezik polnopraven, enakopraven, kjer koli je«, je presodil za »strastno prenapeto«, čeprav je priznal upravičenost njegovim pritožbam nad zatiranjem češčine in germanizacijo. »Takšne enakopravnosti dveh jezikov,« je zapisal, »ne more dati nobena vlada, če ni z večstoletnim razvojem pridobljena. Vsak jezik ima le toliko pravice in si lahko lasti v tekmovanju z drugimi le toliko, kolikor si je priboril duhovne moči; noben zakon ne more spremeniti tega naravnega, z železno nujnostjo vladajočega razmerja. O upravičenosti narodnostne opozicije proti Schmerlingovi germanizaciji ni bilo moč dvomiti, vendar pa je moralo biti jasno, da v svojih težnjah ni upoštevala dejanskih razmer.« ³³

»Do spoznanja prave mere obojestranskih zahtev,« nadaljuje Gumplowicz, »do spoznanja pravega medsebojnega razmerja raznih narodnosti in jezikov je bilo še daleč,« treba je bilo še »dolгих in hudih bojev v parlamentu in izven njega«. Razpravljanja o »vrsti interpelacij in vladnih odgovorih nanje« v državnozbornih zasedanjih let 1861 in 1862 so bila »velikega pomena za vsestranski razvoj ustreznih pojmov in nazorov« v »tem boju, ki je polagoma vodil do razjasnitve naziranja in do medsebojne izravnave« — kajpada »izravnave« med razvitimi in močnimi »pravimi« narodnostmi na račun zaostalih in šibkih »plemen«.

V prikazu teh »pojmovnih razčiščevanj« v Schmerlingovem parlamentu na nadaljnjih dvajsetih straneh je posvetil Gumplowicz izredno pozornost nerazvitemu »plemenu« — Slovencev in od njih v tedanjem razpravljanju neločevanih istrskih Hrvatov. Najprej se pojavijo Slovenci kot pasiven objekt — takrat še medsebojnega — izigravanja med tržaškimi Italijani in Schmerlingom. Le-tega je 15. julija 1861 interpeliral tržaški poslanec Porenta zaradi nepotrditve sklepa tržaškega deželnega zbora z dne 22. aprila istega leta o »uvedbi italijanščine, ki je izključni učni jezik na trgovski in navtični akademiji od njene ustanovitve in se uporablja z najboljšim uspehom, tudi v druge javne učne zavode ob primernem upoštevanju v okolici mesta Trsta

³² Ibid. str. 146.

³³ Ibid. str. 149—150.

prevladujoče slovanščine«. V svojem »izčrpnem odgovoru« je Schmerling 27. julija najprej opozoril, da je v le dve milj oddaljenem Koprju popolnoma italijanska gimnazija, na tržaški gimnaziji pa je približno polovica učencev po materinščini bodisi slovanska ali nemška, da je ta gimnazija ustvarjena za vso Istro, kjer velik, pretežni del prebivalstva ni italijanski, da iz te gimnazije prihajajo tudi bogoslovci v goriško semenišče, kjer so predavanja le latinska in nemška. Upošteva te okoliščine se je vlada odločila, da ne bo izpremenila tržaške gimnazije iz nemške v italijansko; vrh tega tudi ne želi, da bi se vsi tržaški študenti usmerjali izključno na univerzo v Padovo. Nadalje je pribil Schmerling, da je v vseh petih osnovnih šolah v Trstu »zdaj uvedena vseskozi italijanščina kot učni jezik«, kar je »krivično nasproti drugemu delu prebivalstva, zlasti slovanskemu, ki je ravno v najnižjih tržaških plasteh znatno zastopano«. ³⁴ Končno je priznal potrebo po italijanizaciji realke, s katere odhajajo učenci na trgovsko in navtično akademijo. Gumplowicz je pripomnil, da je Schmerlingov centralizirajoči in germanizirajoči sistem »na Ogrskem prav tako kakor v Trstu jemal za pretvezo ‚narodnostne pravice‘ Slovanov in Romunov, da bi laže nastopal proti zahtevam močnejših narodnosti«. ³⁵ Iz te tržaške zgodbe, ki v našem zgodovinopisju menda še ni bila omenjena, razberemo, da je že Schmerling znal računati na slovensko nasprotno utež proti italijanstvu na Primorskem, Primorski Slovenci in istrski Hrvati, ki jih je neposredno ogražala v svoji višji kulturi utapljaljoča jih italijanska »močnejša narodnost«, niso mogli kaj podvomiti o tem, da jim je Avstrija — zavetnica proti Italiji prav tako, kakor je bila tudi gališkemu Poljakom zoper Rusijo in Čehom zoper Nemčijo. Silni pečat te okoliščine na vso slovensko politiko v avstrijski dobi je v našem zgodovinopisju vse premalo upoštevan, kolikor ni sploh docela zabrisan.

Gumplowicz podrobno navaja dve Tomanovi interpelaciji glede enakopravnosti »slovanščine« kot učnega jezika na srednjih šolah — pri čemer ima Tomana za Čeha, ker se tako interpelaciji kakor tudi Schmerlingova odgovora nanje nista nanašala posebej na slovenske razmere, marveč hkrati ali celo predvsem tudi na češke. Toman je v svoji drugi interpelaciji z dne 15. septembra 1861 poudaril, »da so se slovanski jeziki že povzpeli na stopnjo, ki jih popolnoma usposablja za pouk na srednjih šolah, in da so za njihovo uvedbo potrebne učne

³⁴ Ibid. str. 150—152.

³⁵ Ibid. str. 169.

sile v zadostni meri na razpolago«. ³⁶ Schmerling je bil namreč v svojem odgovoru dne 19. junija na njegovo prejšnjo interpelacijo izjavil, »da se za učni jezik na srednjih šolah lahko izbere le tisti, ki je že znanstveno toliko razvit, da so si profesorji v njem pridobili svoje obsežno znanje in da nudi ustrezna izobrazbena sredstva«. ³⁷ V svojem novem odgovoru 3. oktobra je Schmerling za češke gimnazije pojasnil, da se na njih poučuje verouk v vseh razredih češko, v nižjih razredih, zlasti v prvih dveh, tudi ostali predmeti, medtem ko se v višjih razredih pretežno uporablja nemščina; glede »slovenščine na srednjih šolah na Kranjskem pa se je skliceval na soglasni mnenji kranjske deželne vlade in ljubljanskega škofa, ki slovenščine še nimata za tako zrelo, da bi se moglo v njej poučevati na gimnazijah, ker ji manjkajo še vsi za to potrebni slovstveni pripomočki«; spričo tega »ni mogel ukreniti nič drugega, kakor uvesti le poučevanje verouka v slovenščini«. ³⁸

Nadalje navaja Gumpłowicz skoraj v celoti interpelacijo slovenskega poslanca Černeta z dne 9. septembra 1861 glede enakopravnosti slovenščine na sodiščih v območju tržaškega in graškega višjega deželnega sodišča in podobno interpelacijo dalmatinskega poslanca Ljubiše z dne 16. decembra istega leta glede enakopravnosti srbohrvaščine pri dalmatinskih sodiščih, kjer je še vedno bila italijanščina »izključni sodni jezik«; obe sta bili naslovljeni na justičnega ministra Lasserja, ki je v obširnem odgovoru dne 17. marca 1862 na obe interpelaciji »zadevne razmere zelo natančno in izčrpno obrazložil«. Ta odgovor je presodil Gumpłowicz za tako »silno poučen in za tu obravnavano vprašanje izredne važnosti«, da ga je navedel skoraj »dobesedno«; mi se bomo seveda zadovoljili z nekoliko krajšim povzetkom. Lasser je najprej povedal, da je justično ministrstvo že po letu 1848, ko je bilo »Slovensko društvo« zaprosilo za uvedbo slovenščine na Kranjskem kot uradnega jezika pri vseh Slovencev se tičočih uradnih dejanjih in ko so bili kranjski deželni stanovi predložili prošnjo cesarju glede

³⁶ Ibid. str. 154.

³⁷ Ibid. str. 144.

³⁸ Ibid. str. 156. Prim. tudi v I. Prijatelja »Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895« (II, str. 95) celotno besedilo te Schmerlingove izjave o slovenščini v »noviškem« prevodu in (prav tam v opombi pod črto) Bleiweisovo zavračanje Schmerlinga in škofa Widmerja, kakor tudi le-tega pismeno »pojasnilo« Bleiweisu. Gumpłowicz je izpustil iz Schmerlingove izjave samo stavek, ki se je v »noviškem« prevodu glasil: »Komaj, komaj je bilo mogoče poterditi neki, vsaj po nekoliko pripravi katekizem od Blaznika, da se bo rabil za učilno knjigo pri podučevanju [verouka] v slovenskem jeziku.« O tem stavku prim. prav tam tudi opomba k str. 92—95 na str. 567.

uporabe slovenščine pri oblastvih, opravilo »potrebne poizvedbe in si priskrbelo mnenja praktičnih in nepristranskih oseb« glede izvedbe teh predlogov; a »mnenja celo tistih, ki so se izrekli za uvedbo kranjskega uradnega jezika, so se glasila, da ta uvedba tako dolgo ni praktično izvedljiva, dokler ne bo kranjščina tako razvita, da bodo ustvarjeni še manjkajoči izrazi na področjih umetnosti, književnosti, obrti in javnega [in] poslovnega življenja«. Zato je ministrstvo 17. avgusta 1851 sklenilo, da predlogom zaenkrat ne ugodi; »vendar je pri imenovanju sodnih uradnikov na Koroškem in Kranjskem vselej čimbolj mogoče upoštevalo znanje deželnega jezika tako, da ti uradniki v teh dveh deželah, čeprav ne znajo brati in pisati kranjsko, lahko v tem jeziku z ljudstvom občujejo«. Odlok ministrstva z dne 29. oktobra 1850 je izrecno proglasil slovenščino tako na Kranjskem kakor tudi v slovenskih okrajih Koroške za sodni jezik poleg nemščine in odredil, naj se izpovedbe zgolj slovenščine zmožnih obdolžencev in prič zapisujejo slovensko brez tolmača, če sodnik in zapisnikar ta jezik razumeta, sicer pa s tolmačem. Po naredbi ministrstva z dne 17. marca 1851 so se morale te izjave zapisovati v slovenščini in nemščini. »V območju tržaškega višjega deželnega sodišča, čeprav je na mnogih področjih večina prebivalstva slovanska, vendar doslej še ni bila slovanščina uvedena kot uradni jezik, ker se tu govorita različni narečji, namreč v Istri večidel ilirsko, na Goriškem in na tržaškem ozemlju pa kranjsko, in sta ti dve narečji večidel le jezik nižjih, nepismenih ljudskih razredov in sploh še nista videti godni za knjižni jezik. Zato tudi leta 1849 slovanska čitalnica v Gorici ni zaprosila za uvedbo slovanskega uradnega jezika, marveč samo za to, da bi se pri imenovanju sodnih uradnikov na Primorskem ozirali na slovanščino popolnoma obvladujoče kandidate.« Ta želja je bila čimbolj mogoče upoštevana, sicer pa je ostalo pri določbah šestih dvornih dekretov iz let 1784—1822, po katerih je na Primorskem poleg italijanščine uradni jezik za tiste, ki te nočejo rabiti, nemščina. Za slovenski del Štajerske je justično ministrstvo že leta 1848 odredilo, da se morajo, kadar stranke to zahtevajo, zapisniki in listine pisati slovensko in odločbe izročati v slovenskem prevodu. Bržčas šele po Černetovi interpelaciji je ministrstvo zahtevalo od 105 sodišč prve stopnje na ozemlju s slovenskim prebivalstvom in od obeh višjih deželnih sodišč v Gradcu in v Trstu mnenja o pogojih za takšno uvedbo slovenščine kot sodnega jezika, kakor je bila uvedena češčina na Moravskem. Za takšno uvedbo pa se je izjavilo samo pet okrajnih sodišč s Kranjskega, medtem ko je ostalih 98 sodišč prve stopnje, kakor tudi obe višji deželni sodišči z izjemo enega glasu

pri graškem^{38a} svoja odklonilna mnenja opiralo na okolnost, »da še ni takšnega slovanskega knjižnega jezika, ki bi bil umljiv vsem Slovanom teh dežel« — t. j. Slovencem in istrskim Hrvatom hkrati! — »da takšen jezik ni v zdaj izhajajočih časnikih in slovstvenih delih rabljena slovenščina, ker se na raznih področjih govorijo različna, le tam umljiva narečja, da se pogosto prebivalci raznih okrajev in narečij med seboj ne razumejo in bi zato mogli še manj umeti knjižni jezik, da zaradi tega večina občin zahteva, naj se jim listi deželnih vlad pošiljajo v nemščini, ker prevodov zakonov v knjižnem jeziku ne razumejo, in da nepismeno prebivalstvo nedvomno povsod dosti laže najde človeka, ki mu raztolmači nemški ali italijanski spis kakor slovenskega«, da nadalje »ni slovenskega pravnega izrazoslovja« in končno »že zaradi tega ni potrebna uvedba slovenskega sodnega jezika, ker sodno osebje tako in tako neposredno ali po tolmačih občuje s prebivalstvom slovensko, ne da bi le-to zahtevalo spremembo te rabe ali da bi se bilo zaradi nje kdaj pritoževalo«. Zaradi takšnih mnenj moravska uredba z dne 22. junija 1861 o enakosti slovanščine pri sodiščih ni bila izdana za območji višjih deželnih sodišč v Gradcu in v Trstu, marveč so bile za južne dežele uveljavljene določbe, izvirajoče iz istih načel, naj sodišča poslujejo »po možnosti« (nach Thunlichkeit) slovensko, kadar zaslišujejo Slovence ali z njimi razpravljajo ali pa odgovarjajo na slovenske vloge, in naj se pri imenovanju sodnih uradnikov upošteva znanje slovanščine. Enaka navodila je dalo ministrstvo dalmatinskim sodiščem glede rabe srbohrvaščine.³⁹

^{38a} Gumpłowiczu se je zapisalo »tržaškem« namesto graškem, kakor je v protokolih državnega zbora.

³⁹ Gumpłowicz *ibid.* str. 158—164. Prim. tudi pri I. Prijatelju (*l. c.* II, str. 97—98) sporočilo dr. Lovra Tomana in Antona Černeteta v »Novicah« z dne 26. marca 1862 o Lasserjevem odloku št. 865 z dne 15. marca 1862 z ugotovitvijo: »Toliko smo dosegli dozdej, da v naši deželi v naših sodnijah naš jezik ni več tujec.« Prijatelj na str. 96 nekoliko bombastično imenuje Lasserjev odlok »prvo ‚veliko karto‘ slovenščine v uradu« in pravi, da so se nanjo »neprestano sklicevali slovenski politiki vso drugo polovico XIX. stoletja«; na str. 98 pa jo ustrezno označuje kot »edino slovensko kulturnopolitično pridobitev pod Schmerlingom«, ki pa »je ostala [najprej] zaradi jako razširjene pasivne rezistence nemškutarških uradnikov in privzgojene slovenske pohlevnosti do malega samo na papirju«. Prijatelj omenja na str. 97, da je Lasser govoril »v svoji naredbi« — res je to storil v odgovoru na Černetovo interpelacijo — »o pomanjkljivosti slovenščine, češ da se govori v vsaki vasi drugače«. Dejansko je bila »pomanjkljivost slovenščine« ena reč, različnost narečij pa druga, in se je zatrdjevanje le-te nanašalo predvsem na oddaljenost hrvaških narečij v Istri od slovenskih narečij!

Pripominjamo, da so slovenski poslanci s tem, da so v stilu tistega časa in v smislu tradicionalne laške rabe v Trstu in v Istri govorili o Slovanih na Primorskem, ne pa o — Slovencih in istrskih Hrvatih, sami dali nasprotnikom »slovanščine« v roke — »argument«, češ da ni skupnega knjižnega jezika, ki naj bi ga sodišča uporabljala.⁴⁰ Značilno je, da dalmatinski poslanec iz Boke Stjepan Mitrov Ljubiša, ko je nekaj dni zatem v državnem zboru ugovarjal Lasserju, svoje zahteve po enakopravnosti srbohrvaščine pri sodiščih ni razširil na istrske Hrvate, ampak jo je docela omejil na Dalmacijo. V njej, je dejal — kakor navaja Gumpłowicz — ni tako različnih slovanskih narečij, da se prebivalci ne bi mogli med seboj razumeti, in se zaradi tega Lasserjevi »razlogi proti slovenščini ne morejo uveljaviti proti srbohrvaščini«, o usposobljenosti katere za sodni jezik ni mogoče dvomiti

⁴⁰ Nekaj let pozneje je tržaški namestnik baron Ernst von Kellersperg v poročilu z dne 1. decembra 1866 državnemu ministru grofu Belcrediju takole tolmačil jezikovno razliko med slovanskim prebivalstvom na Primorskem: »Dve narečji — slovensko in ilirsko — se, čeprav sta v neki meri sorodni, vendarle razlikujeta toliko, da knjižni jezik enega plemena ni umljiv pripadnikom drugega. Slovenski list se ne bi mogel razširiti med ilirskimi Slovani in obratno. Bilo bi torej priporočljivo ustanoviti dva slovanska lista, kar si bom dovolil predložiti, ko mi Vaša Ekselencija da na razpolago potrebna sredstva. Slovenski list bi moral izhajati v Gorici, ilirski pa v notranjosti Istre, najbolje v Pazinu. Če pa bi se omejili — in bi to bilo mogoče — na ustanovitev enega samega slovanskega lista za Primorsko, bi se odločil za ilirski ljudski list. Slovenski del Goriške in Slovani tržaškega ozemlja lahko prejemajo liste iz bližnje Ljubljane, kakor že doslej, medtem ko ilirski Slovani Istre v bližnjem okolišu nimajo nobenega lista v svojem jeziku. Tu je upoštevati še okolnost, da so ravno istrski Slovani najbolj izpostavljeni italijanski penetraciji in se zaradi nižje kulturne ravni mnogo teže upirajo obkoljevanju italijanskega življa kakor goriški in tržaški Slovenci, ki se lahko opirajo na strnjeno množico rojakov v svojem zaledju in so na splošno kulturno bolj razviti.« Sicer je takrat izhajal v Trstu slovenski list, toda »s hudo borno vsebino, v malo izvodih in z neznatnim vplivom«; ta list, ki ga Kellersperg ne imenuje, je začel izhajati v tem letu 1866 pod naslovom »Ilirski Primorjan«, a od začetka drugega letnika pa do svojega konca leta 1869 se je imenoval »Slovenski Primorec«. Kellerspergovo pismo Belcrediju je objavil Giuseppe Stefani v sestavku »L'Austria e il giornalismo triestino dopo Villafranca« (v zborniku »Problemi del risorgimento triestino«, Trst 1953, str. 180—182). Iz prav tam objavljenega Belcredijevega odgovora z dne 20. decembra 1866 razberemo, da se je državni minister strinjal s Kellerspergovim predlogom, »ker je treba ustvariti nasprotno utež zoper penetracijo italijanskega življa«, a »ker je za zdaj možno izdajati le — že dogovorjeni — slovenski list v Gorici« — od januarja 1867 je nato izhajala skozi dve leti »Domovina« pod uredništvom Andreja Marušiča — je Belcredi »odgodil ustanovitev ilirskega tednika na poznejši čas«.

spričo okolnosti, da »se uporablja v upravnem in sodnem poslovanju dvorne kancelije za tretjino kraljevino, pri državnem namestništvu in banskem stolu v Zagrebu, v županijah (komitatih), pri sodiščih in drugih oblastvih v Hrvaški in Slavoniji«, vrh tega pa se srbohrvaščina tudi pri dalmatinskih sodiščih že uporablja v dosti večji meri, kakor jo je zdaj predvidelo ministrstvo za slovenščino, treba je samo izenačiti njen položaj z italijanščino.⁴¹

»Poučnost« in »izredna važnost« teh podatkov je bila za Gumpłowicza pač v tem, da so nekako potrjevali njegovo tezo o zelo različni dejanski »duhovni moči« raznih jezikov, spričo katere naj bi ne bila možna enakopravnost nerazvitih jezikov nezagodovinskih »plemen«.

V položaju, ki je nastopil po avstrijskem porazu pri Kraljevem Gradcu in izločitvi Avstrije iz Nemške zveze leta 1866, je po Gumpłowiczu morala nadomestiti »ekskluzivno nemškonarodno politiko«, kakršna je v bistvu bila tudi še Schmerlingova, a od katere je začela odstopati že Belcredijeva vlada leta 1865, drugačna, »avstrijska« politika, t. j. »politika sporazuma z zgodovinskimi narodnostmi, ki so v Avstriji odločilne«. »V prvi vrsti je šlo za Ogrsko«, t. j. za Madžare, s katerimi je izvedla nagodbo Beustova vlada leta 1867, hkrati pa tudi potrdila uvedbo poljščine kot učnega jezika v Galiciji, kjer je nemščina postala samo učni predmet in »je v rusinskih ljudskih šolah tudi rusinskemu narečju bila priznana neka omejena veljava«. Tudi Slovencem, ki so junija 1867 v spomenici Beustu zahtevali »enakopravnost svojega jezika v javnem življenju«, je šla vlada nekoliko naproti: »Pri državnem namestništvu v Ljubljani je bila ustanovljena slovenska sekcija,⁴² avgusta 1867 pa je pravosodni minister zabičal deželnim šefom Koroške, Kranjske, Štajerske in Primorske, naj se [uradi] ogibljejo sleherni okrnitvi slovenščine... in naj na zahtevo strank vselej rabijo slovenščino, naj sprejmejo vsako vlogo v tem jeziku in tudi odgovorijo nanjo v prvi instanci slovensko«.⁴³

Ko se Gumpłowicz v svoji knjigi pozneje spet dotakne Slovencev, pravi o njih, da »so seveda tu in tam klicali po večjih pravicah za svojo narodnost; tako se je n. pr. 18. oktobra 1868 vršil [v Šempasu] pri Gorici slovenski tabor, ki je zahteval slovensko kraljestvo⁴⁴ z

⁴¹ Gumpłowicz *ibid.*, str. 165—166.

⁴² Takšno sekcijo so slovenski poslanci v spomenici Beustu res zahtevali, a je niso dosegli!

⁴³ *Ibid.* str. 177—178. Prim. tudi podatke pri I. Prijatelju I. c. II, str. 127 in 585.

⁴⁴ Gumpłowicz je »Zedinjeno Slovenijo« prevedel v »slovensko kraljestvo«.

avtonomijo in deželnim zborom, in leto dni pozneje — 22. oktobra 1869 — je sprejel ljubljanski deželni zbor podobne ultranarodnostne predloge.⁴⁵ Takšni predlogi so se ponavljali tam tudi v poznejših letih. A te zahteve, ki jim je manjkalo zadostno zgodovinsko oporišče, pa tudi ustrezna moralična moč, so mogle prodreti le v zelo skromni meri«. Prodrle so namreč le toliko, da »so bile priznane slovenščini na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem v omejenih krogih določene podrejene pravice« naproti nemščini kot nadalje »v nemških dednih deželah vladajočemu deželnemu jeziku«, da »je goriški deželni zbor sklenil enakopravnost italijanščine in slovenščine«, medtem ko je tržaški deželni zbor ob istem času — oktobra 1869 — proglasil italijanščino za edini uradni jezik.⁴⁶

Med »ljudskimi ali plemenskimi jeziki«, ki se v Avstro-Ogrski upoštevajo kot potrebni za osnovno šolsko izobrazbo in za občevanje najnižjih oblastev z ljudstvom, je navajal Gumpłowicz za slovenščino še »moravščino [!] na Moravskem, poljščino v Šleziji, rusinščino v Galiciji in pa slovaščino, rusinščino, romunščino in srbsščino na Ogrskem«; glede teh zadnjih štirih pa »si spričo mnogih in glasnih tožba z Ogrskega ne upa trditi, da bi jih ogrska vlada v pripadajočih jim sferah tako liberalno priznavala«, kakor so priznani vsi ljudski jeziki v avstrijskem delu dvojne monarhije.⁴⁷ O češčini pravi, da »si je znala priboriti na Češkem položaj popolnoma enakopravnega drugega deželnega jezika«;⁴⁸ v takšnem položaju se je učvrstila tudi italijanščina na Tirolskem nasproti nemščini, medtem ko sta poljščina v Galiciji in hrvaščina v Hrvaški in Slavoniji uradna deželna jezika v polni

---

⁴⁵ Tega dne — 22. oktobra 1869 — je poseben petčlanski odsek kranjskega deželnega zbora sprejel resolucijo, ki naj bi prišla v razpravo plenuma naslednji dan; to pa se ni zgodilo, ker je vlada zasedanje zbora zaključila. Resolucija je v priključku k zahtevi po večji deželni avtonomiji izrazila željo, »naj se pusti deželnim zborom na prosto voljo, po svojih historičko-pravnih razmerah, po narodnem soplemenstvu ali z ozirom na finančialne ali sploh materijalne okoliščine združiti se v državnoopravne skupine«. Ker je bila v njej zahteva po Zedinjeni Sloveniji tako zamegljena, so jo mladoslovenci v »Slovenskem Narodu« ostro kritizirali — med drugim Levstik v članku »Restaviramo ‚Zedinjeno Slovenijo‘ da bog pomagaj«; Bleiweis jo je zagovarjal, češ da kranjski deželni zbor nima pristojnosti in pravice zahtevati, »naj se slovenski deli Koroškega in Štajerskega od teh dežel odtrgajo«, in da se je bilo treba »ozirati na Čehe in Poljake, ki za zdaj še ne pritrjujejo načelu, da bi se historičke dežele po narodnosti trgale«. (Ivan Prijatelj I. c. III, str. 129—131.)

⁴⁶ Gumpłowicz *ibid.*, str. 232—235.

⁴⁷ *Idib.* str. 242—243.

⁴⁸ *Ibid.* str. 234.

meri, v katerih uradujejo deželna oblastva in v katerih se poučuje na visokih šolah.⁴⁹ Državna jezika pa sta nemščina kot »prvi in najvišji« in pa madžarščina, ki je z njo le »načeloma izenačena«. ⁵⁰ »Tako,« je zaključil Gumplowicz pregled tega »naravnega sistema jezikov različne duhovne moči«, ⁵¹ »vidimo v Avstro-Ogrski hierarhično razvrščenost ‚narodnosti‘ in jezikov, nadrejenost in podrejenost državnih, deželnih in ljudskih jezikov, katerih vsak ima svojstvene, svoji kulturni stopnji ustrezne pravice. Da pa razvrstitev na tej lestvici ni neomajno utrjena... je v naravi stvari. Saj je ta hierarhični sistem jezikov... le zvesta zrcalna slika politične hierarhije v državi: tako se politični in narodnostni boj za gospostvo in supremacijo zreali na jezikovnem področju... Ta [jezikovni] boj se lahko omeji, popolnoma pa nikoli ne bo prenehal, ker je pretesno prepleten z vsemi človeškimi čustvi in težnjami. — Naloga prosvetljene in liberalne državne uprave je, da s pametnimi in pravičnimi ukrepi vzdržuje ta boj v legalnih tirih. Edino racionalno načelo, ki naj jo pri tem ukrepanju vodi, pa je: vsaki resnični duhovni moči ustrezno ji pravico«. ⁵²

(Se nadaljuje)

---

⁴⁹ Ibid. str. 240.

⁵⁰ Ibid. str. 239.

⁵¹ Ibid. str. 236.

⁵² Ibid. str. 243.

LUDWIK GUMPLOWICZ IN SLOVENCİ

Dušan Kermavner

(Nadaljevanje)

Posebnost narodnostne teorije, ki jo je povzel iz te razčlembе narodnostnojezikovnih razmer v Avstro-Ogrski Gumpłowicz, je v poudarjanju »ogromne razlike med plemenom in narodom«, med »velikimi zgodovinskimi narodnostmi« in »primitivnimi plemeni, ki se niso bila nikdar dokopala do samostojne državnosti... ki jim ni bilo dano, da bi kdaj igrala vlogo gospodarjev, ki so pri sodelovanju kladiva in nakovala, neogibnem pri državnem delu, vedno opravljala le pasivno vlogo nakovala, pri katerih ni mogoče dosti govoriti o duhovni skupnosti... in ki se jim še nikoli ni posrečilo, da bi asimilirala kak tuj živelj«. Ideja »izenačenja« zgoľj-plemen z narodnostmi mu je spričo tako »različne duhovne moči« skratka »neresnična«: takšnega »izenačenja ni in ne more biti, čeprav bi se tisočkrat razglasilo, ker mu narava sama ugovarja, ker ga nihče ne pripozna, ker kal še ni plod, ker v prihodnje možno še ni sedanje dejstvo«. ⁵³

Že v zaključku tega Gumpłowiczevega stavka se je odprlo vprašanje, ali je takšna zgodovinsko nastala razlika dokončna, ali ni vendarle mogoče, da pleme brez »duhovne moči« takšno moč »v prihodnje« pridobi. Gumpłowicz se temu vprašanju ni ognil, a si je v odgovoru nanj izposodil svojemu sistemu tuj naravnopravni, etični vidik: »A morebiti zagovorniki enakopravnosti vseh ‚narodnosti‘ in jezikov zahtevajo le enako varstvo za možnost razvoja svojih ‚narodnosti‘ in jezikov?« To pa je nekaj docela drugega od zahteve po »izenačenju neenakega« in temu ni mogoče ugovarjati: »Ne bila bi zgoľj zmeta, ampak hud zločin, če bi hoteli ovirati ali zatirati naraven življenjski pojav, ki ima vsekakor duhovno vrednost. Vse, kar živi, gotovo ima pravico do življenja in neoviranega razvoja, če temu ne nasprotujejo prisilni višji razlogi. To načelo velja gotovo v najvišji meri tudi za najbolj primitivna plemena.« Novodobna država mora, da »ne bi zatajila svojega etičnega stališča«, »dopustiti prost razvoj vsem plemenom, dokler ostajajo v naravnih mejah svoje pravne sfere, določene s stopnjo njihovega duhovnega razvoja.« ⁵⁴ Novodobna država ima namreč večji interes na duhovnem razvoju od srednjeveške in »zato upošteva in spoštuje sorazmerno kot izobrazbeno sredstvo tudi najmanjši ljudski jezik v njegovem skromnem krogu, torej ne samo ni napoti njegovemu naravnemu razvoju,

⁵³ Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn, str. 275—277.

⁵⁴ Ibid. str. 278—279.

marveč ga posredno tudi pospešuje. »V srednjeveški državi je bil sleherni razvoj vezan na cerkev in plemstvo. Samo tiste duhovne kulturne skupnosti, ki sta se jih oprijela ta dva družbena kroga, so imele možnost razvoja, medtem ko so morale druge, ki sta jih zanemarila, večinoma okrniti. Tako se je n. pr. na Ogrskem konec konca razvijala lahko le vladajoča madžarska narodnost, ker ji je pripadalo plemstvo; na Češkem pa sta s propadom češkega plemstva narodnost in jezik utrpela nepopravljivo škodo. Drugače so se reči obrnile v novodobni državi. Odločilni položaj, ki ga v njej zavzema izobraženi srednji stan, inteligenca, je sprostil razvoj ljudskih jezikov iz vsakršne odvisnosti od cerkve in plemstva. Kjer koli se dandanes izobraženi srednji stan oprime plemenskosti in ljudskega jezika, lahko njun razvoj sorazmerno napreduje.⁵⁵ V načelu je potemtakem Gumpłowicz že leta 1879 priznal možnost ohranitve in nekega — očitno omejenega — razvoja plemen, ne da bi ga bila tedaj ta možnost kaj več zanimala.

V središču njegove pozornosti je bil problem »novodobnih večjezičnih držav« ali skratka — Avstro-Ogrske in v njej združenih zgodovinskih narodnosti; med temi je bila poljska narodnost in z njo ga je vezala njegova poljska narodna zavest. Zato je pustil — nepomembna — »plemena« ob strani in se obrnil k vprašanju »velikega praktičnega pomena« za takšne večjezične države: »Kako daleč gre lahko dandanes ta razvoj ljudskih jezikov in ali se novodobna država, ko daje njihovemu razvoju vso prostost, ne izpostavlja nevarnosti, da se bodo nekoč na visoki stopnji tega razvoja težave, ki izvirajo iz kolizij z državnim jezikom, še znatno povečale?«⁵⁶ K temu vprašanju je nekaj strani dalje pridružil še drugo, ki pravzaprav obsega hkrati prvo: »Ko nam zgodovina prikazuje številne primere držav, ki so nastale iz zmesi raznorodnih življev in se sčasoma dokopale — gotovo v svoj prid — do enotne narodnosti in narodnega jezika, ali nam s tem ne daje velikega nauka... da je naloga države težiti po enotni narodnosti in narodnem jeziku in v tem smotru uporabiti vsa ustrezna sredstva, priznavati torej le en državni jezik in njegovo pravico, za ostale pa se ne meniti, ampak jih izpodrivati in zatirati?« Mar ni takšen »nauk zgodovine« izhajal ravno iz Gumpłowiczeve »sociološke« teorije o državi in narodnosti kot plodu države? Res »so srednjeveške države svoje zmesi ljudstev nacionalizirale in je videti tako, kakor da bi naravni tok zgodovinskega razvoja dajal državi nauk, naj teži po enotni narodnosti in narodnem jeziku, in res sme država, kakor hitro

⁵⁵ Ibid. str. 282.

⁵⁶ Ibid. str. 281—282.

jasno spozna razumen cilj, težiti k njemu brezobzirno z vsemi sredstvi moči; toda drugi razlogi, nič manj važni in tehtni, se postavljajo tem argumentom nasproti.«⁵⁷ Ni bilo lahko Gumpłowiczu izviti se iz tega protislovja, zaradi katerega ga je še trinajst let pozneje Edmund Bernatzik prijemal takole: »Če res tiči v bistvu sleherne države, da v njej ena rasa podjarmlja drugo, bi moral videti pisec, če bi bil dosleden, ravno v takšnem podjarmljenju šibkejših narodnosti v Avstriji po vsakokratni močnejši edino zdravo in pravilno politično načelo. Saj pravi pisec... v svoji „Einleitung in das (österreichische) Staatsrecht“ sam, da avstrijska vsedržavna ideja involvira enotno gospostvo enega narodnostnega življa! Če pisec kljub temu nastopa za čimvečje upoštevanje in kar najbolj možno enakopravnost vseh narodnosti, če zdaj pravi: „Kakor je kulturno načelo, da je upoštevati vsakršno življenje, tako si tudi v kulturni državi ne sme nihče lastiti pravice, da bi nasilno zatiral žive narodnosti“, mu v tem pač lahko z zadovoljstvom pritrdimo, moramo pa pribiti nerešljivo protislovje, v katero se je s tem zapletel s samim seboj.«⁵⁸

Katere »nič manj važne in tehtne razloge« je mogel Gumpłowicz navesti proti »predobro utemeljenim in zelo tehtnim ugovorom«, ki so predstavljali hkrati tudi zaključke iz njegove lastne sociološke teorije? Najprej je menil, da so srednjeveške države »nacionalizirale« — brez zatiranja drugih jezikov, ne da bi bile izbrani državni jezik drugojezičnim življem vsiljevale in njihovo materinščino prisilno izpodrivale. S takšnim prisilnim ravnanjem bi država »prekoračila naravno mejo svojega interesa za jezik, bi stopnjevala svoj zgolj državni interes za jezik v jezikovni interes države, kar je v protislovju z njeno naravo in namembo« in kar »bi utegnilo državni interes ogroziti, ker bi brez potrebe prizadela čisto jezikovne interese mnogih svojih družbenih življev in jih tako pogнала v opozicijo proti sebi«. Država »naj računa z moralčno silo narodnih jezikov, ki so se znali v svoji deželi uveljaviti kot vladajoči, kot s činiteljem moči in jim prizna boljšo pravico nasproti podrejenim ljudskim jezikom, ki si podobnega položaja niso znali pridobiti.«⁵⁹ To pa mu še nekako ni zadoščalo za pravo teoretično utrditev tako »novodobnih večjezičnih držav« kakor tudi gospostva zgodovinskih narodnosti nad nerazvitimi plemeni. Da bi bolj »popolno« dosegel oba ta dva smotra, je Gumpłowicz okrnil svojo prejšnjo opredelitev narodnosti, razvito v »Philosophisches Staatsrecht« dve leti prej, je priznal Eötvösu, ki ga je bil tam prav

⁵⁷ Ibid. str. 286—287.

⁵⁸ E. Bernatzik l. c., str. 780.

⁵⁹ Gumpłowicz ibid. str. 284—286.

zaradi tega zavrnil, da je »osvobodil pojem narodnosti od znaka skupnega jezika«,⁶⁰ in izjavil, da »skupni jezik ni bistvo in jedro narodnosti«, čeprav »je dandanes v večini primerov najbolj pregnantni izraz, najboljše zrcalo in znak narodnosti«, da »bistvo narodnosti tiči v kulturni in duhovni interesni skupnosti državnega ljudstva. Kakor je bilo zmotno sprejeti skupni izvor v opredelitev narodnosti — kar je bilo polagoma opuščeno — prav tako ne smemo sprejeti vanjo, če naj ustreza vsem narodnostim, skupnega jezika.« Sledila je nova opredelitev: »Narodnost je od skupne državnosti ustvarjena in pospeševana kulturna in duhovna interesna skupnost, ki se ne mora izražati vselej in nujno v skupnem jeziku. Samo takšno opredelitev — in nobeno prejšnjo in v prejšnjih časih priznano — bomo lahko uporabili tudi tam, kjer se iz bojazni še ne uporablja beseda narodnost, čeprav se je moralo jasno priznati njeno bistvo, n. pr. pri Švici, Belgiji in Severni Ameriki.« Švicarji imajo narodno zavest v najvišji meri in vendar ni švicarskega jezika; podobna sta primera Belgije in »Severne Amerike«, pri čemer je Gumpłowicz mislil pač predvsem na raznorodne skupine evropskih vseljencev, ki so v Združenih državah še rabile svoje s seboj prinesene jezike in jih — v pojemajoči meri — rabijo še dandanes, a nemara je mislil tudi še na oba raznojezična življa v Kanadi: angleškega in francoskega.

Ker je narodnost »šele proizvod države, torej ne že z državo samo dana, marveč nastane po nekem času državne dejavnosti in razvoja, imamo države, ki še niso ustvarile lastne in samostojne narodnosti«, pa tudi »s prenehanjem države ne preneha narodnost, ki jo je ustvarila«. »Boj narodnosti, ki so izgubile svoje prejšnje države, bodisi zoper asimilirajoče težnje osvajaških držav ali zoper nacionalizirajoče težnje narodnostno indiferentnih držav, tvori nujno vsebino življenja narodnostno neenotnih držav« in »se vrši predvsem na jezikovnem področju, čeprav je jezik za narodnost nekaj docela nebistvenega. Pri narodnostih je ta boj nekaj naravnega, pri zgolj etničnih življih v državi nekaj pretiranega. Vendar novodobna kulturna država ne more ničesar drugega storiti, kakor da ta odpor narodnosti in etničnih življev pobija s — prostostjo. Le-ta je najbolj učinkovito sredstvo za usmerjanje energije brezdržavnih narodnosti in nezmnernih zahtev etničnih življev k preudarnosti in treznosti, k spoznanju njihovih državnih interesov in k upoštevanju interesov države. Mnogojezična država posebej bo s svobodo in s pravičnostjo mnogo prej prišla do tega, da bo sčasoma ustvarila jezikovno raznoliko narodnost, kakor

⁶⁰ Ibid. str. 197.

pa z raznarodovalnim, na jezikovni prisili temelječim sistemom.«⁶¹ Razlika med srednjeveško in novodobno državo glede na enojezičnost, doseženo v prvi, in na nadaljevano večjezičnost druge ima še svoj poseben razlog v iznajdbi tiskarstva, ki »omogoča stabilizacijo slehernega, tudi najbolj nepomembnega narečja v tiskanem ‚slovstvu‘«. Primeri Belgije, Švice in Severne Amerike dokazujejo, da »enojezičnost dandanes ni več znak narodnosti; že sedaj imamo večjezične narodnosti in iz navedenega razloga — tiskarstva — jih bo vedno več.«⁶²

Gumplowiczeva narodnostna teorija iz leta 1879 je bila prav zavedno ukrojena po takratnem narodnostnopolitičnem stanju v Avstro-Ogrski in skoraj vsa njena vrednost je prav v tem, da ga tako zvesto zrcali in s tem olajšuje njegovo razumevanje. Izhajala je iz nagodbe, ki jo je bil sklenil poljski vladajoči razred s to državo kot svojim »pripežališčem« in na temelju svojega gospostva v Galiciji nad rusinskim »plemenom«. Zato je potrjevala Avstro-Ogrsko kot zaželeno državno dejstvo — zaželeno s pogojem, da v polni meri upošteva »moralične moči« zgodovinskih narodnosti, med njimi poljske. Izhajajoč pravzaprav od večnarodnostne — Švice, ki pa ni bila niti tedaj niti kdaj pozneje predmet njegovega razčlenjevanja, je Gumplowicz s svojo teorijo o »večjezični narodnosti« postavljajl v megleno prihodnost trdnejšo povezavo vseh avstroogrskih narodnosti v zamišljeni večji »podonavski Švici«, kar pa Avstro-Ogrska ravno zaradi svojih zgodovinskih narodnosti, čuvajočih svoje prednostne »pravice«, ni mogla postati. Gumplowicz je razvijal »švicarsko« narodnostno teorijo na nesposobnem objektu Avstro-Ogrske. To je očitno tudi sam čutil, kajti ob vsem svojem proglašanju Švicarjev za narodnost ni nikjer — na nobenem mestu pravkar obravnavane knjige iz leta 1879 pa tudi nikoli pozneje — proti pričakovanju prav nič »učil o tako imenovani avstrijski naciji«, kakor mu je nedavno tega pripisal slovenski avtor,⁶³ marveč je celo prav v tej knjigi izrecno zavrnil takšen nauk kot »nevzdržen«. Med prikazom narodnostnih razpravljanj v avstrijskem državnem zboru v Kromerizu leta 1848—1849 se je ustavil pri predlogu, naj bi se v zakonskem načrtu o osnovnih pravicah izraz »državljeni« nadomestil z izrazom »Avstrijci«; ta predlog, ki sta ga zavračala zlasti

⁶¹ Ibid. str. 288—294.

⁶² Ibid. str. 299—300. Zmotno bi bilo mnenje, da je pojem »večjezične narodnosti« že docela pokopan. Glede na Švico, Belgijo in druge bolj ali manj podobne primere se vedno znova pojavlja in nedavno tega je neki hrvaški pisec glede na takšne primere spet izločil jezik iz opredelitve narodnosti (Dalibor Brozović: »Jezik i nacija« v zagrebških »Pogledih« I/1953, str. 799).

⁶³ Jože Goričar v »Sociologiji«, Ljubljana 1959, str. 205.

Poljak Smolka in Čeh Rieger, je prejel v plenumu samo štiri glasove. Gumpłowicz je pripomnil, da »so Poljaki, Čehi, Italijani itd. hoteli ostati, kar so bili, in niso bili voljni zamenjati svoje zgodovinske narodnosti z »avstrijsko«, pa tudi »vlada je bila preveč pametna, da bi se podala na ta nevzdržna tla«. ⁶⁴

Pri tej teoriji, ki je tako zelo ustrezala družbenopolitičnim težnjam avstrijskega Poljaka-meščana, je Gumpłowicz v glavnem vztrajal vse nadaljnje desetletje, čeprav ne samo ni več ponovil okrnjene opredelitve narodnosti, t. j. brez skupnega jezika kot bistvenega znaka narodnosti, marveč jo je tu in tam tudi že molče opustil. V delu »Grundriss der Sociologie« (1885) je posvetil narodnosti komaj dobre tri strani, iz katerih pa je prav lahko izluščiti bistvo njegove teorije v nekaj stavkih: »Narodna država« (Nationalstaat) lahko »asimilira drobce tujih narodnosti«, toda »iz zgodovinskega procesa nastajajo tudi državne organizacije, sestojee bodisi iz drobcev raznih narodnosti ali pa obsegajoče po nekaj narodnih skupnosti poleg drugih narodnostnih drobcev«; pod tem abstraktnim opisom je prav lahko spoznati konkretni državni tvorbi Švico za prvi primer in Avstro-Ogrsko za drugi. Takšnim »večnarodnostnim (gemischtnationale) državam« ni mogoče »odrekatí pravico do obstoja ali pa jim priznavati manjšo pravico kakor narodnim državam«, čeprav »se zgodovinski proces v takšnih državah... uresničuje prek notranjih narodnostnih bojev«, zavzemajočih »obliko jezikovnih bojev«. V njih pa se krije »boj za gospostvo«, boj v smotru, da »gospostvo ne bi bilo monopol ene narodnosti«; v tem boju je »upravičenost« na strani tistih »od gospostva izključenih narodnostnih življev, ki imajo ustrezno družbeno in politično moč«. V večnarodnostni državi je bodisi en jezik državni ali pa imamo »dvojezičnost ali večjezičnost vsega ljudstva ali vsaj vladajočih razredov«. Državni jezik pa »ohrani svoje prvenstvo le tedaj neizpodbijano, če ne daje naravnim nosilcem tega jezika nobene politične prednosti niti ne povzroča nobene politične škode kateremu si bodi drugemu narodnostnemu življu, ki je činitelj politične moči v državi«. ⁶⁵

Poslednjič je Gumpłowicz vzdržal domala v celoti svojo narodnostno teorijo iz leta 1879 v neki recenziji leta 1889. Okvir ji je seveda ostal osnovni nauk, da »nastane iz malih plemen brez zgodovine in kulture z njihovo združitvijo pod enim gospostvom — ljudstvo, iz tako pisano nakopičnega ljudstva se razvije s skupno kulturo, ki raste

⁶⁴ Gumpłowicz *ibid.* str. 85.

⁶⁵ Grundriss der Soziologie, 2. nesprem. izd. 1905, str. 260—262.

v državi in z njeno dejavnostjo, narod, katerega skupna kulturna podoba je narodnost«. Osnovni primer je poljski: Tudi »razbit narod ohrani še stoletja vtisk svoje nekdanje narodnosti«; tako je s poljskim narodom, kajti »s tisočletnim obstojem poljske države ustvarjena skupna kultura poljskega naroda, ki se izraža v njegovem jeziku, znanosti, poeziji in umetnosti, z delitvijo Poljske ni mogla biti uničena in še vedno kljub političnim mejam veže njene pripadnike v en narod«. Tu je docela umljiv tudi še začetek Gumplowiczovega nadaljevanja: »To pa ne ovira, da ne bi bili avstrijski Poljaki del avstrijskega ljudstva«, pri čemer opozarjamo, da tudi na tem mestu ni »avstrijske narodnosti«; ko pa beremo nadalje: »...pruski [Poljaki] pa del pruskega ljudstva in skupaj s Prusi pripadniki nemškega naroda«, se moramo pri vsem, kar smo doslej zvedeli o Gumplowiczovi narodnostni teoriji, vendarle začuditi, čeprav je pisec pred tem pisal o Alzačanih kot »pripadnikih nemškega naroda francoske narodnosti«, ki utegnejo po treh generacijah življenja pod nemškim gospostvom postati »narodnostni Nemci«, kakor so bili njihovi predniki nekoč pod francoskim gospostvom postali »narodnostni Francozi«. Komaj si moremo zamisliti, da bi bil Gumplowicz tedaj naenkrat dopuščal podobno asimilacijo pruskih Poljakov »po treh generacijah življenja pod nemškim gospostvom« ali pa porusenje Poljakov pod carsko vlado, o katerih je vendarle pisal takole: »Bodoči razvoj teh razmer je odvisen edinole od dejstev [t. j. ne od — teorij]. Zamislimo si lahko vse, n. pr. tudi, da se Rusiji posreči docela porusiti ne samo Poljsko, marveč tudi Finsko in [— le po plemstvu in meščanstvu! —] nemške vzhodnobaltske dežele — tedaj bo tam živel samo še ruska narodnost. Toda vse to je quæstio facti.«⁶⁶ Vse to izvajanje ima priokus sarkazma, a niti tu ni pomislil Gumplowicz na možnost »poavstrenja« galiških Poljakov!

V prav tej recenziji je Gumplowicz označil tudi Slovence poslednjič kot »pleme« v smislu svoje dotedanje narodnostne teorije, hkrati pa je tudi že postavil zanje nov vidik. Samo »država in z njeno dejavnostjo pospeševana kultura spreminja ljudstva v narode«, zato »ljudstva, ki niso ustvarila lastne države, ostanejo ljudstva ali pa postanejo sestavine tujega naroda«. Bolgari so narod, saj so tvorili že nekoč lastno državo, ohranili so svojo narodnost in dobili spet lastno državo. »Isto velja za Hrvate, ki so z Ogrsko v državnopravni zvezi. Drugačen pa je primer Slovencev, ki se še niso nikoli dokopali

⁶⁶ V recenziji študije Fr. J. Neumanna »Volk und Nation«, Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart XIV/1889, str. 490—492. Prvi — »okvirni« — navedek je spojen iz dveh Gumplowiczovih formulacij na str. 490 in 491.

do samostojne države in so premalo številni, da bi mogli tvoriti državo. So pleme ali ljudstvo... Čehi so narod, Slovaki — pleme. Kajti Čehi so tvorili lastno državo, ki... je ustvarjala skupno kulturo. Takšna preteklost učinkuje še stoletja in se ne da tako lahko zabrisati. S češko državo ustvarjena in pospeševana češka narodnost je preživela bitko ob Beli gori in stoletja ponemčevanja in je v ugodnejšem času vstala spet sveža k novemu življenju. O vsem tem pri Slovakah ni govora. Pri obedu svetovne zgodovine ni miza pogrnjena za vsa plemena: Slovaki so postali in so sestavina madžarskega naroda. Ta usoda utegne biti žalostna, toda nujnosti svetovne zgodovine niso vselej prijetne... Zgodovina ne pozna enakopravnosti, marveč le rezultate bojev med ljudstvi (Völkerkämpfe) in trdega boja za samoohrano in gospostvo. Tu juristično ostroumljenje o tem, ali so Čehi narod ali ne, ali so Slovaki in Slovenci narod ali ne, ne more prav nič pomagati. Sami morajo dokazati, pred forumom zgodovine pokazati, kaj so. Le da za to dokazovanje ni nobenega sodnega reda! V trdem političnem boju naj vsako pleme izkaže svojo moč.⁶⁷

Medtem ko je bilo pri »nujnosti svetovne zgodovine« še videti, kakor da postavlja »plemenom« zapik in jim svetuje le vdanost v »žalostno usodo«, jim je takoj nato že dopustil možnost, da se razvijejo v narod — če to zmorejo! Tu se je nemara že začel Gumpłowicz odmikati od dotedanje narodnostne teorije, ki jo je nato prekrojil predvsem na primeru — Slovencev tako, da je bila v prid tudi njim in drugim »nezgodovinskim plemenom«.

IV.

V naslednji Gumpłowiczevi knjigi »Das österreichische Staatsrecht« (1891) in v nadaljnjih ni več sledu o njegovi prejšnji konstrukciji »večjezičnih narodnosti«. Državno ljudstvo — je zapisal leta 1891 — predstavlja »lahko v svoji celoti en narod — a to je redka izjema!... ali pa je sestavljeno iz delov raznih narodov in narodnosti, kakor n. pr. švicarsko ljudstvo, ali obstoji lahko tudi iz več samostojnih in celotnih narodov pa še iz delov drugih narodov«. Pri narodu je bistveno, da ima neokrnjeno družbeno strukturo, nastalo v državi, namreč poleg kmetujočega »ljudskega razreda« tudi srednji stan v mestih, ki se bavi s trgovino in obrtjo, in pa vladajoče veleposestniško plemstvo. Od naroda se razlikuje pleme »z večjo primitivnostjo in enostavnostjo svoje družbene strukture, s pomanjkanjem pomembnejše zgodovinske preteklosti in kulturnega razvoja«; vrh tega pa je tudi po številu manjše.

⁶⁷ Ibid. str. 492—493.

Plemena obstajajo večinoma le iz kmetujočega ali maloobrtniškega »ljudskega razreda«, medtem ko so brez veleposestniškega plemstva in imajo le začetke meščanstva. »Zaradi pomanjkanja teh dveh razredov so manj sposobna (oborožena) za politični boj in temu pomanjkanju le deloma odpomore okolnost, da prevzema vodstvo plemena domača duhovščina« ali »nastajajoča posvetna inteligenca«. Med narode v Avstro-Ogrski šteje Nemce, Madžare, Poljake, Čehi, Srbohrvate, Italijane in Romune, plemena pa so Rusini, Slovaki, Slovenci, Ladinci in Furlani.⁶⁸

Že prej je ugotavljal, da moč nemških drobcov »na tujih tleh« zgodovinskih narodnosti, kakor na Ogrskem in v Galiciji, nujno propada, zdaj pa je dodal tudi še — Kranjsko, t. j. »tuja tla« — »nezgodovinskega plemena« Slovencev, in je v »podoben položaj« s kranjskimi Nemci postavil še Italijane na Primorskem in v Dalmaciji: »Tudi oni pripadajo veliki, kulturno pomembni evropski narodnosti — in hudo je njihovim v slovanskih deželah raztresenim drobcem, ko morajo spuščati jadra pred omalovaževanim, v primeri z njimi nekultiviranim (in surovim) slovanskim plemenom... Toda tudi nasproti njim se uveljavlja isti družbeni zakon.«⁶⁹ Tako je ugotavljal Gumpłowicz nekaj, kar se po njegovi prejšnji teoriji ni moglo ali pa se ne bi smelo goditi, namreč izpodrivanje zgodovinske narodnosti po — »plemenu«!

Iz tega — slovenskega — dejstva je takoj povzel nov nauk in naslednji odstavek naslovil takole: »Od plemena k narodu.« Ker »sta pleme in narodnost le proizvoda razvoja«, je tudi meja med njima gibljiva in imamo zato »plemena, ki se bolj ali manj bližajo razvojni stopnji narodnosti, kakor tudi narodnosti, ki so se komaj povzpele nad razvojno stopnjo, na kateri so mogle veljati le kot plemena«. Vse to je bilo docela novo v njegovi narodnostni teoriji. Zadevo razloži najprej na češkem primeru prav prepričljivo, a za nas nezanimivo, ker je bil že dotlej Čehi prišteval k zgodovinskim narodnostim ne glede na njihov poraz ob Beli gori in njegove posledice. Ko o Čehih zaključil: »Še v začetku tega stoletja nepomembno češko pleme se je razvilo v češki narod, katerega pomen v javnem življenju Avstrije stalno na-

⁶⁸ Das österreichische Staatsrecht, 1891, str. 71—72 in domala enako na str. 65 v drugi izdaji iz leta 1902 in v tretji izdaji iz leta 1907 s tremi razlikami: V prvi izdaji je Romune uvrstil še med plemena, ni poleg duhovščine omenil »nastajajoče posvetne inteligenca« in je uporabil izraz »sposobna« (geeignet) namesto poznejšega »oborožena (gerüstet) za politični boj«.

⁶⁹ Ibid, str. 73 v prvi izdaji in domala enako na str. 67 v drugi in v tretji izdaji z edino razliko, da je bil tu izpuščen izraz »in surovim« (rauh) iz prve izdaje.

rašča«, se obrne k Slovincem: »Slovensko pleme na Kranjskem pa je na razvojni stopnji, s katere je prehod k narodu ob ugodnih pogojih lahko mogoč. Polmilijsko prebivalstvo Kranjske je skoraj v celoti slovensko (Nemcev je le 29.000, med njimi kočevski jezikovni otok). Dokler sta v Avstriji vladala absolutizem in z njim hkrati izključno nemščina, ni mogla slovenščina pridobiti nobenega javnopravnega pomena in je gospostvo nemščine dajalo na Kranjskem naseljenim Nemcem naravno premoč nad tamošnjimi Slovani. Ta položaj se je spremenil z uvedbo politične prostosti. Iz ljudstva vstajajoča, četudi še maloštevilna inteligenca je laže prišla z glasovi ljudstva v predstavniška telesa in si je v njih kmalu priborila večino. Zakonska proglašenje jezikovne enakopravnosti je opravila ostalo. Ko se je morala uvesti v urade, na sodišča in v šole, je dobila slovenščina in so dobili z njo pripadniki slovenskega plemena kmalu naravno premoč nad majčkenim številom Nemcev.« Leta 1891 je Gumpłowicz nadaljeval takole: »Res ne gre tu za narod z veliko zgodovinsko preteklostjo in so Slovenci Kranjske brez pomoči lastnega plemstva; zaradi pomanjkanja pomembnejše književnosti so videti njihove težnje in zahteve še neupravičene; vendar pa krčijo temu plemenu njegovi politični dosežki, pridobljeni na osnovi večine v deželi s sredstvi politične prostosti, pot v nadaljnji razvoj, ki mu je cilj vsestranski razmah slovenske narodnosti.« Leta 1902 pa je namesto tega stavka, ki nosi v svojem prvem delu pečat nekdanje Gumpłowiczeve teorije o »prenapetih« zahtevah »plemen«, napisal: »Za časa uradniškega ministrstva, v katerem je vodil prosvetno ministrstvo začasno Poljak Rittner (1895), so celo dosegli Slovenci svojo prvo slovensko gimnazijo na Štajerskem (v Celju), ki je mogočen vzvod duhovne kulture tega nadarjenega plemena. Vsestranski razvoj slovenske narodnosti je dandanes le še vprašanje časa.« Leta 1907 je Gumpłowicz tu dodal še opombo pod črto in v njej omenil članek Bogumila Vošnjaka, objavljen septembra 1905 v krakovski reviji »Świat słowiański«, ki prikazuje potek tega razvoja Slovencev »kot gospodarski proces, obstoječ v postopnem doseljevanju slovenskih deželanov v mesta, kjer se lotevajo mestnih poklicev in tako izpodrivajo tam prej gospodujoči nemški živelj«. Tedaj pa je priključil k slovenskemu še — rusinski primer in tako postal iz poljskega Savla Rusinom pravičen Pavel: »Lahko domnevamo, da se bodo podobno tudi Rusini v vzhodni Galiciji polagoma dokopali do meščanskega razreda... Vrh tega se tudi učeni poklici (advokati, notarji, sodniki, zdravniki, učitelji) tako pri Slovencih kakor tudi pri Rusinih dopolnjujejo s podeželja in tvorijo v mestih kadre voditeljev narod-

nega gibanja. Tako se dandanes plemena prav naglo razvijajo v narode.«⁷⁰

Svoj odmik od okrnjene opredelitve narodnosti iz leta 1879, ko je bil iz pojma izpustil »skupni jezik«, je Gumpłowicz leta 1891 še nekako prikril z omejevalno uvodno opombo, da »pojmem narodnosti nikakor še ni tako utrjen, da se o njem ne bi dalo več prepirati«, vendar — je nadaljeval — »državnopravno« brez dvoma pomeni »ljudsko skupino lastnega jezika«;⁷¹ v tem smislu je uporabil izraz narodnost avstrijski osnovni zakon o pravicah državljanov v čl. 19, ki se je bil očitno zaradi tega ognil izrazu narod, ker bi v tem primeru »utegnilo biti kako pleme, ki ga dotlej še nikoli niso označevali kot narod, kakor n. pr. Rusini, Ladinci i. p. izključeno od blagodati tega enakopravnostnega paragrafa«.⁷²

Ko pa je leta 1897 izdal pod naslovom »Allgemeines Staatsrecht« — »drugo predelano in povečano izdajo knjige ‚Philosophisches Staatsrecht‘«, se je v njej vrnil k svoji prvi — neokrnjeni — opredelitvi narodnosti iz leta 1877, ki jo je spopolnil takole: »Raso smo spoznali kot naroden pojav, pleme kot etničen proizvod, ljudstvo kot politično dejanje, narod pa je kulturna tvorba. Narodnost je tista kulturna človeška skupnost, ki se izraža v skupnem jeziku. Vse predstave, ki spravljajo narodnost v zvezo s skupnim izvorom, so zgodovinsko in znanstveno nevzdržne, ker o tem ničesar ne vemo in tudi vedeti ne

⁷⁰ Ibid. str. 75–76 v prvi oziroma str. 68–69 v drugi in tretji izdaji. Krakovski »Świat słowiański« je prinesel (I/2 1905, str. 165–168) Bogumila Vošnjaka članek »Zakres spraw słowieńskich« (= Očrt slovenskih zadev), ki je morda nastal v sodelovanju pisca z Gumpłowiczem ali pa je bil od letga redigiran. Ogrodje zgodovinskega pregleda v uvodu se tako zelo krije z ogrodjem Gumpłowiczevega uvoda v članek »La question slovène« iz l. 1896, da moremo komaj podvomiti o tem, da ga je Vošnjak tu prevzel; vanj pa je uvrstil nekaj svojih zgodovinskih podatkov, dodatno opisal zanimivo posebnost na Goriškem, kjer so se narodnostno ločile tri družbene plasti: nemško plemstvo, laško meščanstvo in slovensko kmečko ljudstvo, ugotovil, da se je »na Kranjskem, v poglavitni slovenski deželi, že stoletja tvoril in prišel do nekega pomena slovenski ‚srednji stan‘, čeprav neznaten«, in da je tvorba slovenskega meščanstva izven Kranjske značilnost najnovejše stopnje slovenskega narodnostnega razvoja. Ko je poudaril, da so se Slovenci razvijali v gospodarskem in upravnem oziru enako s svojimi sosedi Nemci in Lahi, je mimogrede omenil: »Zaradi tega je bil slovenski kmet, ki je v primeri z drugimi [jugo]slovanskimi deželami imel nad seboj primeroma skrbno upravo, v neke vrste nasprotstvu — in sicer ostrem — s hrvaškim kmetom in je gledal nanj odzgoraj navzdol.«

⁷¹ Ibid. str. 79 v prvi oziroma str. 74 v drugi in tretji izdaji.

⁷² Ibid. str. 82 v prvi oziroma str. 76 v drugi in str. 77 v tretji izdaji.

moremo, in pa, ker se da pri veliki večini narodnosti dokazati, da so proizvod kulture, s katero so se raznorodni etnični življi stopili v eno narodnost.«⁷³

Zopetni sprejem skupnega jezika v opredelitev narodnosti pa nikakor ni Gumpłowicza spravil s tezo nemških in italijanskih teoretikov, nastalo v dobi teženj po nemškem in italijanskem državnem zedinjenju, češ »da ima le enonarodnostna država pravico do obstoja«; takšen nazor »se ne sklada z dejstvi in se ne da niti zgodovinsko niti sociološko utemeljiti«, Švica pa je najočitnejši dokaz, da večnarodnostne države »lahko zelo dobro uspevajo«. Toda »večnarodnostna država je le tedaj izraz višjega tipa družbene skupnosti, če se v njej obsežene narodnosti prosto razvijajo«. ⁷⁴ Ko takšna država nalaga raznim narodnostnim sestavinam svojega »ljudstva« iste dolžnosti, mora na temelju »javne morale« priznati vsaki od teh sestavin »isto pravico do rabe narodnega jezika ne samo v domačem krogu, ampak tudi v javnem življenju«; »država, ki se tej dolžnosti izmika in ne priznava popolne enakopravnosti vseh narodnosti na svojem področju, je na stališču staroveških in srednjeveških osvajalnih držav in je sredi novodobnega kulturnega sveta anahronizem, ki mora prej ali slej izginiti«. ⁷⁵ V prejšnjih dobah so res izginile »neštevilne narodnosti«, ki so se utopile v večjih, toda to se je dogajalo v nasledku »nezavednih« zgodovinskih procesov, »ko nosilci teh narodnosti... sploh še niso spoznali narodnosti kot moralično dobrino«; dandanes pa se je to spremenilo in »kjer koli je prišlo do tega [narodnostnega] osamosveščanja, kjer narodnost čutijo kot moralično dobrino, nobena država in nobena vlada ne more iti preko nje«. Ni nenaravno, da država obsega več narodnosti, le pospeševati jih mora vse brez izjeme; »nenaravno je le in ne more trajno obstati, če ozemeljsko razkosanje neke narodnosti nasiljuje njeno bistvo in obstoj, njeno življenjsko načelo, jo stalno krni in nateza na mučilnico«. ⁷⁶

Takšen je predvsem primer — Poljske, katere »razdelitev nikoli ne more postati dokončna, ker v njej po naravi obstoji enotnost, t. j. na enotnem ozemlju enotna narodnost« oziroma »na enotnem ozemlju v glavnem narodnostno zedinjeno prebivalstvo«; tako je Gumpłowicz

---

⁷³ Allgemeines Staatsrecht, 1897, str. 156—157 oziroma str. 111 v izdaji iz leta 1907, označeni kot tretji (z upoštevanjem »Philosophisches Staatsrecht« iz leta 1877 kot prve izdaje).

⁷⁴ Ibid. str. 144—146 v izdaji iz leta 1897 oziroma str. 115—117 v izdaji iz leta 1907.

⁷⁵ Ibid. str. 153—154 (1897) oziroma str. 122 (1907).

⁷⁶ Ibid. str. 167—168 (1897) oziroma str. 153 (1907).

v novi izdaji knjige leta 1907 preciziral prejšnjo formulo, hkrati pa docela pretrgal s poljskim zgodovinskim »priposestvovanjem« ukrajinskih in beloruskih ozemelj v opombi pod črto, da »misli pri tem le na jedro nekdanje Poljske brez njenih osvajanj in aneksij, kakor n. pr. Malorusije«. ⁷⁷

Pri »novem« Gumpłowiczu iz leta 1897 tudi ne najdemo več njegovega nekdanjega dvoma iz leta 1879 o vrednosti proglasitve jezikovne enakopravnosti v večnarodnosti državi, češ da ni mogoče pravno izenačiti dejansko neenakovrednih jezikov. Zdaj brez vsakršnih omejitev sprejema načelo popolne jezikovne enakopravnosti, ki »se v novejšem času v evropskih kulturnih državah vse bolj uveljavlja«; dejanske »naravne prednosti bolj razvitih jezikov pred manj razvitimi, kakor v Belgiji francoščine nasproti flamščini ali v Avstriji nemščine nasproti nekim slovanskim jezikom«, pa presoja kot »posledico zatiranja prizadetih prebivalstev v preteklih stoletjih, ki ne more utemeljiti pravne večje upravičenosti bolj razvitega jezika nasproti manj razvitemu«. ⁷⁸

(Dalje prihodnjič)

---

⁷⁷ Ibid. str. 165 (1897) oziroma str. 151 (1907).

⁷⁸ Ibid. str. 169.

UTRUJENOST

Janez Juvan

Majhna
in zapuščena
so moja dvorišča.
Noči
brez vodnjakov
in psov.
Usta so polna
zmedenih krikov.
Oči kupi peska
in temnih
zidov.

Kam
naj se skrijem
v tej mračni tesnobi?
Daleč so cesta, nebo
in ljudje.
Iščem se. Grebem.
Kopljem
v dvorišča.
Zjutraj ne vem več
za svoje
roke.

LUDWIK GUMPLOWICZ IN SLOVENCİ

Dušan Kermavner

(Nadaljevanje.)

V letu pred izidom knjige »Allgemeines Staatsrecht« (1897), v kateri je dokončno razvil svojo narodnostno teorijo, je spisal Gumpłowicz za pariško »Revue internationale de sociologie«, v katero je redno prispeval razčlembе političnega razvoja v Avstriji za rubriko »Le mouvement social«, sestavek o slovenskem narodnostnem razvoju pod naslovom »La question slovène«. V njem je očrtal »slovensko vprašanje« s pravo osebno zavzetostjo in s težnjo, da bi malo znane Slovence za-

hodnemu svetu čimbolj približal. O tem njegovem dejanju za Slovence je slovenska javnost tedaj le malo izvedela, saj je o njem nekoliko poročala ena sama slovenska revija, tržaška »Slovenka«, ki je začela malo prej izhajati kot priloga »Edinosti«, omenil ga je na skritem mestu »Ljubljanski Zvon«, medtem ko so ga časniki sploh prezrli^{78a}; prvi ga je »ocenil« šele devet let pozneje v »Slovenskem Narodu« anonimni navdušeneec za Gumpłowicza takole: »Le mala peščica Slovencev pozna ta krasni članek. In vendar moram smelo trditi, da doslej še ni nikdar nikdo tako krasno, elegantno, v par potezah orisal usode Slovencev, kakor Gumpłowicz v svojem bleščečem francoskem slogu. Ko bi ne bil ta plemeniti učenjak ničesar drugega storil za nas in zlasti za naše vseučilišnike, dolžni bi mu bili vedno hvaležnost!«⁷⁹ Ta super-

^{78a} Obe informaciji sta prišli na Slovensko po ovinku — preko prvega glasila hrvaške napredne (v tedanjem češkem smislu te besede) mladine »Hrvatska misao«, ki je mesečno izhajala v Pragi in v svoji 2. št. (z dne 10. februarja 1897) prinesla pod naslovom »Slovensko pitanje« poročilo Franja Poljaka o Gumpłowiczevi »francoski brošurici [t. j. separatnem odtisu] ‚La question slovène‘, omenjeni že v podnaslovu sestavka (str. 62—63). »Slovenka« je (v 7. št. z dne 27. marca 1897, str. 10—11) za originalnim naslovom spisa in imenom avtorja pripomnila: »Hrvatska misao‘ je napisala iz tega spisa glavne misli. Ker je tu nekaj glavnih momentov o slovenski zgodovini, ki bodo gotovo zanimale tudi bistroumne Slovenke, podajemo jim jih z veseljem.« Temu uvodu je sledil le na zgodovinske podatke o Slovencih omejen izvleček iz Poljakovega povzetka brez upoštevanja njegovega uvodnega odstavka, kjer je poudaril Gumpłowiczevo izhodišče, da »se slovensko pitanje prisanja k pitanjima ostalih naroda, kojima je ‚Drang nach Osten‘ prijetio, da ih oslabi ili im uništi narodnu individualnost«, in da z njimi vred predstavlja »pitanje zamašno, evropsko« in da »kao dio toga pitanja mora da zanima čitavu Evropu«. — »Ljubljanski Zvon« (XVII/1897, str. 387) pa je le v notici o »Hrvatski misli« omenil med njeno drugo vsebino, da »je v 2. št. obznanil F. Poljak Gumpłowiczevo knjigo [!] ‚o slovenskem vprašanju‘. — V »Slovenskega Naroda« poročilu o vsebini 2. št. »Hrvatske misli« beremo le: »Fr. Poljak: Pitanje slovensko« (št. 58 z dne 12. marca 1897); prav nič ga ni zanimalo, da je »neki« Gumpłowicz pisal o slovenskem vprašanju francosko! — Nobene omembe Gumpłowiczevega spisa tudi ni v »Slovenskem svetu« Frana Podgornika, ki je vsekakor moral poznati Poljakovo poročilo v »Hrvatski misli«, o katere ostalih številkah je poročal; domnevamo lahko, da mu zaradi tega ni hotel dati nobene publicitete, ker bi se bil moral pohvalno izraziti o spisu židovskega avtorja, kar se nikakor ne bi skladalo z njegovo nenehno rasno-antisemitsko gonjo, ki jo je zanašal med Slovence iz reakcionarnega ruskega tiska.

⁷⁹ Uvodna opomba prevajalca k objavi prvega dela Gumpłowiczeve razprave »Sociologični problemi v avstrijski politiki« v »Slovenskem Narodu« (št. 74 z dne 31. marca 1905). Anonimni pisec te opombe, ki mu »je gospod profesor preprijazno dovolil«, da prevede in objavi njegovo razpravo v tem časniku, je bil po vsej priliki, kakor kažejo navedeni občudovalni izlivi,

lativna pohvala Gumpłowiczevega sestavka je očitno veljala, kakor izhaja že iz njenih poudarkov, bolj zamisli, poletni obliki in pobudni zavzetosti »plemenitega učenjaka« za Slovence, kakor pa faktografski vsebini njegovega sestavka; le-ta je mestoma precej nezanesljiva, medtem ko nas »bleščeči slog« še dandanes zanese, zlasti še v »elegantni« francoščini z začetno vrsto: »Ils n'étaient rien; ils n'existaient pas pour le monde politique...«, ali po naše:

»Nič niso pomenili; politični svet se ni zmenil zanje, kakor da jih ne bi bilo; zgodovinarji niso vedeli o njih nič. Prelistajte avstrijske kronike, iščite v delih nemških zgodovinarjev, ne boste našli, da bi kje omenjali Slovence. A vendar so oni obdelovali zemljo, na kateri so prebivali od nekdanj...« Tu stopimo mimo Gumpłowiczeve teze, da so bili Slovenci na teh tleh pred Kelti in Rimljani, ki da so drugi za drugimi kot »tujji osvajalci navalili nanje, jih podjarmili in zadušili njihovo narodnostno življenje«, in mimo njegovega nepoznanja prvotne slovenske državnosti z nekim gospodujočim plemstvom, k nespornim »poslednjim osvajalcem« — Bavarcem, prednikom nemških Avstrijcev — ki »so držali Slovence v hudem suženjstvu«, pač kot njihovi fevdalni gospodarji. V teh nekaj krepkih potezah prvega odstavka je zgetel Gumpłowicz vso slovensko zgodovino do prihoda — Francozov, ki jim je posvetil drugi odstavek takole: »V to skoraj mrtvo gmoto je vrgel oživljajočo iskro Francoz: Napoleon I. je osvojil deželo, jo imenoval Ilirsko kraljestvo [!], je ukazal, naj se spoštuje jezik ljudstva, in naročil, naj se objavljajo vladni odloki francosko in slovensko. Pod kratkotrajno francosko vlado se je slovenščina prebudila iz dolgega sna in slovenski pesnik je slavil francoskega osvajalca v pesmi ‚Ilirija oživljena‘. Toda to so bile le kratke — in prekratke — sanje (1809—1814).«

Bržčas je Gumpłowicz komaj mogel bolje pobuditi zanimanje za Slovence pri francoskem bralcu, vendar je pri tem nesrečno zbrisal — če kmečke upore vključimo v »hudo suženjstvo« — našo protestantsko književnost in prosvetlensko prebujo slovenščine s tako številnimi slovenskimi prevodi vladnih odlokov v drugi polovici 18. stoletja, da nikakor niso videti kaj bolj pogosti oni v Ilirskih provincah (tako jih je dal imenovati Napoleon).

njegov bivši učenec Janko Polec, ki je tudi potem ostal z njim v tesnejših prijateljskih stikih. Manj sprejemljiva bi bila domneva, da bi bil prevajalec drug Gumpłowiczev bivši učenec, ki je tudi takrat bržčas vzdrževal z njim osebne stike, Bogumil Vošnjak; le-ta je namreč pisal o Gumpłowiczu z neko zadržanostjo. Pisec uvodne opombe je omenil tudi, da je »Slovenski Narod« nekaj let prej priobčil razpravo »dovzetnega učenjaka« o »Srbih in Hrvatih«, o kateri bo govora v zadnjem razdelku tega sestavka.

Po odhodu Francozov je bila nadaljnjega pol stoletja spet nemščina uradni jezik v Ilirskem kraljestvu (tako se je imenovalo šele od leta 1816 dalje) — in ostala je uradni jezik na južnem Štajerskem — ne glede na dejstvo, da je bilo skoraj vse podeželsko prebivalstvo v teh deželah slovensko. S krepkimi, mestoma nekoliko pretiranimi potezami je Gumpłowicz očrtal položaj Slovencev takole: »Sodstvo, uprava, zakonodaja — vse je bilo samo nemško in prav tako so bile nemške vse šole. Svet ni vedel za jezik Slovencev in tudi tisti, ki so jim gospodovali, ga niso poznali. Vladali so jih, ne da bi bili razumeli njihov jezik; sodili so jih, ne da bi jih bili razumeli, kajti tudi Slovenci niso znali jezika svojih gospodarjev ... Pod takšnim režimom je germanizacija zelo napredovala in so zlasti največja mesta postajala vse bolj nemška. Le podeželsko ljudstvo je ostalo zvesto svojemu narodnemu jeziku. Od vlade zatirana slovenska narodnost, orošana sredstev za svoj razvoj, je obtičala na primitivni stopnji.« A to je bila samo ena plat slovenske zadeve, kajti Slovenci niso bili več tako amorfno voljni z vsem potrpeti: »Narodnostne težnje, ki jih je prebudila kratka vlada Francije, niso ugasnile« in so dobile celó pomoč, oporo v enakih težnjah južnih Slovanov v sosedstvu pod madžarskim gospodvom, kjer se je avstrijska vlada proti opoziciji Madžarov naslanjala na narodnostni razvoj Slovanov, ki so bili »deloma [?] sonarodnjaki Slovencev v Avstriji«, na ilirizem, in kjer se je slovanska narodnostna ideja bolj prosto razširjala in ji ni bilo mogoče zaprečiti, da ne bi prehajala tudi preko meje k Slovincem. »Tako je kljub uradnemu sistemu germanizacije ubogo ljudstvo Slovencev vzdržalo svoje šibko narodnostno življenje, dokler mu niso politični dogodki znova odprli možnosti, da se dvigne in začne narodnostni razvoj, ki je bil dolga stoletja zatrt.«

Poglavitni teh »političnih dogodkov« je pač revolucija leta 1848, mimo katere pa je Gumpłowicz prešel kar k — tudi po svoje »prelomnemu« — letu 1866, ob katerem je zamislil malo slovensko vprašanje kot del pomembnejše večje celote. Dotlej »so v Avstriji Nemci pritiskali na vse slovanske narode s težo moralčne moči vsega svojega velikega naroda«, »po pruski operaciji pa so postali nenadoma majhna manjšina med slovanskimi narodi«. Zato je mogoče reči, da so v bitki pri Kraljevem Gradcu »Prusi premagali avstrijske Nemce in jim za vselej odvzeli tisto naravno premoč, ki so jo uživali zaradi dotedanjega visokega položaja Avstrije v Nemčiji«. Ko je Gumpłowicz presojal, da poslej Avstrija »ni več mogla zatirati Slovanov« in jim je morala »priznati iste pravice kot Nemcem«, in da je »logika dejstev privedla do korenite spremembe v odnosih Nemcev in slovanskih narodov v Avstriji«, je kajpada izhajal predvsem s poljskega stališča; res pa so

Slovani v Avstriji »napredovali na vsej črti« in »so se Nemci morali skoraj povsod umakniti«. Bismarck je bil presekal »poslednje vezi, ki so še vezale Avstrijo z njeno nekdanjo zibelko« in »težka avstrijska ladja drsi dandanes iz nemškega splavišča v širono slovansko morje. Kajpada se takšna sprememba ne more dovršiti čez noč; toda vse, kar se vrši v Avstriji zadnjih trideset let, sestoji iz samih mučnih epizod tega dolgega spreminjevalnega procesa.«⁸⁰ Res je tedanji trenutni politični položaj v Avstriji s Poljakom grofom Badenijem na čelu dunajske vlade, ki je bila pripravljena iti Čehom še bolj nasproti kakor prej Taaffejeva, v najvišji meri opravičeval to Gumpłowiczevo avstro-slovansko perspektivo, ki je bila seveda predvsem njegova perspektivna želja. Vendar pa je bila njegova slika silno poenostavljena: v njej je bil nemški živelj kar prezri in je bila tako podcenjena njegova specifična teža, ki se je kmalu nato krepko uveljavila in vrgla Badenijevo vlado, poleg tega pa so v njej popolnoma manjkali sovladajoči Madžari, ki so kot zakleti sovragi obdajajočega jih »širnega slovanskega morja« pomagali potiskati »težko avstrijsko ladjo« k Nemčiji. Kakor o napredovanju slovanskih narodov v Avstriji skoraj »na vsej črti« ni moglo biti dvoma, pa je moralo biti upanje na njeno preтворbo v »slovansko« državo kaj negotovo.

Nato je Gumpłowicz prešel k osrednjemu predmetu svojega poročanja o političnem dogajanju v Avstriji v teku leta 1895, namreč k boju okrog slovenskih paralelk na gimnaziji v Celju: »Ena izmed epizod« — tega »spreminjevalnega procesa Avstrije« — »se je dogodila prejšnje leto v skoraj smešni obliki... boja za — slovensko nižjo gimnazijo v Celju. Tujec bo komaj mogel to razumeti, toda Nemci so dobro razumeli, da je ta malenkost le epizoda v spreminjevalnem procesu, o katerem govorimo.« Šlo je »za ustanovitev nižje gimnazije za Slovence v Celju, mestu v središču Spodnje Štajerske, katere prebivalstvo je skoraj izključno slovensko. Samo v mestih in predvsem v Celju samem so prebivalci v velikem delu Nemci. Kakor je bil predmet boja neznaten... je imel vendarle neki politični pomen, kajti Nemci so gledali na Celje in na nemško gimnazijo v tem mestu kot na eno svojih izpostavljenih postojank na sovražnem ozemlju, ki jo morajo braniti, da bi ohranili svojo prevlado v vsej tej slovenski deželi. Zato so zagnali velik bojni krik, ko je vlada — še pod Taaffejevim predsedstvom in z baronom Gautschem kot prosvetnim ministrom — odgovorila na zahtevo slovenskega prebivalstva Spodnje Štajerske,

⁸⁰ »La question slovène« v pariški »Revue internationale de sociologie« IV/1896, str. 313—315, separat str. 1—4.

da nima nič proti otvoritvi nižje gimnazije za Slovence v Celju.« Na temelju člena 19 osnovnega zakona o državljanskih pravicah, ki uveljavlja narodnostno in jezikovno enakopravnost, je vlada morala ravnati tako. »Eden najbolj gorečih branilcev ‚nemškega značaja‘ tega mesta«, t. j. Celja, poslanec Foregger, je v neki brošuri proti ustanovitvi slovenske gimnazije v Celju sam priznal, da je bilo na celjski gimnaziji v šolskem letu 1893—1894 poleg 131 nemških šolarjev 245 slovenskih; a vendar je protestiral proti slovenski gimnaziji, čeprav »ni bilo dvoma o obveznosti vlade, da ustanovi slovensko gimnazijo, in o pravici slovenskega prebivalstva, da jo zahteva«. Na kaj so mogli Nemci opirati svoje nasprotovanje? »Proti tej slovenski gimnaziji niso imeli nobenega veljavnega argumenta; hoteli pa so uveljaviti politične razloge. Nenehoma so ponavljali, da je slovenska gimnazija začetek ‚poslovanjenja‘ tega zadnjega obrambnega zidu, s katerim se nemštvo upira valovom južnega slovanstva; dolžili so uboge Slovence, češ da težijo k slovenskemu ‚kraljestvu‘, k združitvi s kranjskimi Slovenci, živečimi v sosednji deželi. Toda vsi ti razlogi niso mogli omajati nedvomne pravice Slovencev, da zahtevajo pouk svoje mladine v narodnem jeziku.«⁸¹

Sledil je podroben prikaz poti, ki jo je napravila slovenska celjska zahteva sredi avstrijskih političnih sprememb v letih 1893—1895: od obljube prosvetnega ministra barona Gautscha v Taaffejevem ministristvu preko uvrstitve za ustanovitev slovenskih paralelk na celjski gimnaziji potrebne vsote v predlog proračuna za leto 1896 pod prosvetnim ministrom Poljakom Madejskim v Windischgrätzovem ministristvu — pri katerem je v zadevi uspešno interveniral Gumpłowicz!⁸² — in preko padea tega kabineta vprav zaradi borih 8000 goldinarjev, kolikor je znašala ta vsota, do parlamentarne odobritve te postavke v proračunu po priporočilu začasnega vodje prosvetnega ministristva Poljaka dr. Rittnerja pred imenovanjem Badenijeve vlade. O tej vladi je Gumpłowicz želel naslednje leto poročati, da je uspešno sklenila sporazum s Čehi, in je takole prešel k zaključku: »Obravnavati smo morali tako majhno zadevico, ker je v vsem preteklem letu predstavljala skoraj edini politično zanimivi predmet parlamentarnih debat in strastnih strankarskih bojov v Avstriji. Toda ta zadeva, kakor je na prvi pogled neznatna, ima še simptomatičen pomen ne samo za Avstrijo,

⁸¹ Ibid. str. 316—318 oziroma str. 4—5.

⁸² J. Polec piše — pač po Gumpłowiczevem pripovedovanju — da je Madejski zaključil enourni razgovor z Gumpłowiczem o vprašanju slovenskih celjskih paralelk z zagotovitvijo: »Die Slovenen kriegen ihre Subvention.« (Slovenski biografski leksikon I. str. 274.)

marveč tudi za Evropo.« Tu je Gumplowicz vključil malo celjsko in slovensko vprašanje v večjo celoto: »Ozemeljska izguba, ki so jo utrpeli avstrijski Nemci na Spodnjem Štajerskem in ki je sledila njihovim podobnim izgubam v drugih avstrijskih deželah v teku zadnjega četrto stoletja«, je le del »splošnega evropskega pojava«, namreč »umikanja Nemcev v vsej vzhodni Evropi, od baltskih dežel na severu do jadranskih dežel Avstrije«. Omenil je še rusifikacijo nemške univerze v Jurjevu (prej Dorpat, sedaj Tartu) kot udarec po gospodujočem položaju Nemcev v baltskih deželah, opozoril na napredujočo madžarizacijo ogrskih Nemcev in ugotovil v vsem tem — »odgovor vzhodne Evrope na pruske zmage«, na prusko »zlorabo nemške narodnostne ideje v osvajaalne smotre«, odgovor, potreben za to, »da se za prihodnost odvzame Prusiji pretveza za pruska osvajanja pod zastavo nemške narodnosti«. Končno je vse to »umikanje« nemštva v vzhodni Evropi, v katerem je slovenska nižja gimnazija v Celju samo »člen v dolgi verigi porazov in izgub«. presodil kot »neogibno posledico pruskih zmag«, ki navsezadnje niso prav ničesar pridobile nemški narodnosti, saj se le-ta na vzhodu Evrope očitno umika, pa tudi nikakor »ni razvidno, marveč hudo dvomljivo, da bi se kaj zakoreninjala na francoskem ozemlju«, v Alzaciji in Loreni.⁸³

Medtem ko je slovenska javnost takrat prav malo izvedela o tem Gumplowiczevem sestavku, ki je s tako učinkovitimi poudarki predstavljal Slovence zahodnemu svetu, pa so desetletje pozneje njegova razglabljanja o političnem položaju v Avstriji iz leta 1905, v katerih je tudi — čeprav bolj mimogrede — osvetljeval »slovensko vprašanje« in ga povezal s hrvaškim, doživela pri nas razmeroma veliko publiciteto. Vodilni liberalni dnevnik »Slovenski Narod« je v prav kratkem času po objavi prinesel na uvodnem mestu prevod Gumplowiczovega sestavka »Sociološki problemi v avstrijski politiki«,⁸⁴ ne da bi bil počakal na njegov drugi del, ki ga je nato prinesla revija »Slovan«⁸⁵ s kratko spremno besedo prevajalca Joža Glonarja o Gumplowiczu. Iz uvodne opombe k prvemu delu smo že spredaj navedli za devet let zapozneli hvalospev na Gumplowiczev članek »La question slovène«;

⁸³ Gumplowicz ibid. str. 320—321 oziroma str. 7—8. Umljivo je takšnega nasprotnika nemške ekspanzije nemškonacionalno okolje na graški univerzi le s težavo prenašalo in se ga skušalo otresti. Na predlog fakultetnega sveta mu je vlada leta 1904 odvzela predavanja o državnem pravu tako, da je do upokojitve leta 1907 predaval le še upravno pravo. (Slovenski biografski leksikon I, str. 274.)

⁸⁴ Slovenski Narod št. 74 z dne 31. marca 1905.

⁸⁵ Slovan V/1906—7, str. 308—311 in 324—326.

iz Glonarjeve spremne skice pa naj navedemo le dva stavka, ki govorita o Gumpłowiczevem odnosu do Slovencev: »Članek je... zelo aktualen in mora zanimati v prvi vrsti slovensko občinstvo, saj malokateri znanstvenik je bodočnost slovenskega naroda tako optimistično presojal, ko Gumpłowicz v tem članku... [A tudi] kjerkoli [sicer] govori o Slovencih, daje izraza svojim izrednim simpatijam.«⁸⁶

Razpravo »Sociološki problemi v avstrijski politiki« iz leta 1905⁸⁷ je avtor nato v celoti prevzel v novo izdajo knjige »Allgemeines Staatsrecht« leta 1907 pod naslovom »Narodnostni boji v Avstriji«. Iz nje seveda ne moremo povzeti vseh zanimivosti, marveč se moramo omejiti le na tiste, ki so za naše razpravljanje važne. Vsekakor sta takšnega značaja Gumpłowiczeva sodba, da »se večnarodnostne države lahko le bodisi absolutistično vladajo (dokler gre) ali pa se morajo federalizirati«, in njegova presoja, da je v Avstriji »federalizem še daleč nekje«, medtem ko je absolutizem še »aktualen«, saj »ima najvažnejše pozicije v rokah, čeprav je bil zaradi utrditve svojega finančnega kredita dal nekaj koncesij konstitucionalizmu« in dopušča parlamentarno »igro«; »za to parlamentarno igro pa se pripravljajo tisti družbeno-narodnostni razpleti, ki so za bodočo federalistično ureditev Avstrije odločilnega pomena«. Po njegovi sodbi »je avstrijski absolutizem anacionalen«, k čemur »ga silijo narodnostne razmere Avstrije«; »le iz ozirov na zunanjo varnost« tu in tam nastopi zoper kakšno narodnostno strujo, kolikor mu pomeni približevanje kaki sosedni državi, kakor n. pr. proti Srbom v Bosni in Hercegovini ali proti laški iredenti, »znotraj države pa dopušča vsem narodnostim, da se izživljajo in razvijajo«. K vprašanju, ali bodo težnje po federalizaciji uspele, je najprej — prav od daleč — nakazal tudi možnost razpada Avstrije, ko je pribil kot »zgodovinsko dejstvo, ki ga ni treba dokazovati«, da »so bile dandanašnje države pripravljane od prejšnjih držav, ki jih danes ni več; dovoljeno je sklepati, da sedanje države pripravljajo države, ki bodo obstajale v prihodnosti.«⁸⁸ Iz Nemčije izrasla avstrijska država je naravno težila za tem, da ustvari »narodnostno-nemško kulturo« na vsem svojem ozemlju; a zadela je ob »narodnostna tla slovanskih plemen« in ob »narodnostno-madžarsko kulturno delo« na ogrskem ozem-

⁸⁶ Ibid. str. 324.

⁸⁷ Izšla je najprej v »Politisch-anthropologische Revue«, prvi del marca 1905 v letniku 1904/05, drugi decembra 1905 v letniku 1905/06; drugi del je izprosilo uredništvo revije »Świat słowiański« od pisca tako, da je izšel prej v poljščini.

⁸⁸ Allgemeines Staatsrecht (1907), str. 140—145.

lju in se tem oviram, ob katerih se je njena prvotna naloga izjalovila, »polagoma prilagaja«. ⁸⁹ Zdaj hočeš-nočeš pospešuje v nenemških deželah kulturo nenemških narodnosti, zvečine slovanskih, ki se »kljub jezikovni slovanski sorodnosti« med seboj narodnostno ločijo, vrh tega večidel tudi niso v medsebojnih dobrososedskih odnosih. Zato ni pričakovati, da bi prišlo do »narodnostne stopitve slovanskih dežel v Avstriji« v »skupno slovansko narodnost«. »Čeprav so pogoji za narodnostni razvoj v posameznih teh deželah dani v različni meri, ker nekatere narodnosti že imajo stoletno književnost (n. pr. Poljaki), druge pa so jo šele nedavno začele razvijati (Rusini, Slovenci), vendar v dobi, ko je tisk tako poceni in duhovno občevanje z drugimi kulturnimi narodi tako lahko (prevodi iz tujih jezikov), ni mogoče prav nič dvomiti o tem, da bodo tudi najmlajša teh slovanskih plemen prav kmalu lahko pokazala na ustrezno kulturno posest. — Starejši kulturni narodi radi gledajo na mlajše, ki še niso prišli tako daleč, ošabno in naduto navzdol, češ da ,se do takšne kulture ne da povzpeti čez noč, da je trajalo stoletja, preden so jo pridobili'. V tej misli pa tiči računsko napaka. Dandanes, v času pare in rotacijskih strojev, si pridobe mladi kulturni narodi kulturo dejansko čez noč — ni se jim treba zanjo truditi stoletja, kajti to so zanje opravili drugi... Neverjetno naglo se dandanes narodi, ki so komaj včeraj shodili v kulturi, vzpenjajo na duhovno višino starih kulturnih narodov.« Kot primer navaja Čehe, ki v nobenem pogledu niso kulturno nič nižji od Nemcev, a »kot nadaljnje zglede takšnega bliskovitega kulturnega razvoja v najnovejšem času bi lahko navedel Slovence in Rusine«, pa »tudi o Estoncih in Letoncih so mu pripovedovali isto«. ⁹⁰

Nemci v Avstriji se »naravno« upirajo napredovanju slovanskih narodov in pri tem napadajo »vladno politiko« v »krivem mnenju«, kakor da je ta proces »odvisen od posameznih ministrov«. Tako »so pred dobrim desetletjem pripisali vplivu poljskega prosvetnega ministra (Madejskega) ustanovitev prve slovenske gimnazije na Spodnjem Štajerskem«, a »nedolgo za njim je nemški prosvetni minister, ki je bil povrh še nemški univerzitetni profesor (von Hartel), obljubil Slovincem kar celo vseučilišče«. ⁹¹

»Sedaj je Avstrija« tista »država, ki posluje na področju zahodnega in južnega slovanstva«, in zastavlja se vprašanje, ali ne bo —

⁸⁹ Ibid. str. 144—145.

⁹⁰ Ibid. str. 147—152.

⁹¹ Ibid. str. 155.

kakor je naloga države — »svojih različnih slovanskih narodov med seboj zblížala«. »Ta misel se vsiljuje tem bolj, ko objektivno opazujemo neke duhovne tokove in narodnostno politične težnje v teh narodih.« V kulturno zblíževanje slovanskih narodov v Avstriji so se vključili celo Poljaki, ki so do nedavna »naravnost vzrejali neznanje vseh slovanskih nepoljskih jezikov in književnosti in ga imeli za najvišji patriotizem« zato, ker »so v vseh zblíževalnih poskusih jezikovno sorodnih slovanskih plemen« gledali »panslavizem« v ruskem smislu.⁹² To zblíževanje je sedaj izključno kulturno in književno, a »se bo, ko se okrepi, sprevrglo tudi v politično«. Takšni »družbeno-duhovni tokovi so le znanilci in spremljevalci političnih teženj — pomislimo le na zedinjenje Italije in Nemčije in na družbeno-duhovne tokove, ki so ju oznanjali vnaprej«. Za nov »dokaz« v okviru Avstro-Ogrske Gumpłowicz ni v zadregi: »Nič lažjega ko to,« pravi, »poglejmo le v Hrvaško, Dalmacijo, Kranjsko in Primorsko.« V prvih dveh deželah »so se družbeno-duhovni zedinjevalni tokovi na temelju enake (srbo-hrvaške) narodnosti že sprevrgli v politične težnje«, najprej za združitev razdružene »troedine« kraljevine Hrvaške-Slavonije-Dalmacije. »Pa tudi več desetletij nadaljevano zblíževanje med Hrvati in zelo bližnjimi jim Slovenci Kranjske in Istre se je dandanes že dvignilo na stopnjo političnih teženj. Pogosto se preudarja, ali ne bi moglo priti do nekakšne unije med Hrvaško in Slovenijo. Uresničenje takšnih načrtov je kajpada še zelo daleč nekje... Med Hrvati in Slovenci je neko podobno nasprotstvo kakor med Poljaki in Čehi. Hrvati so ‚plemiško ljudstvo‘, t. j. ljudstvo, ki se je stoletja razvijalo pod plemiškim režimom... Slovenci ne poznajo vse te stare šare in so zato bolj demokratični, tako kakor Čehi. Iz tega izhajajo neke razlike, ki jih ni tako lahko premagati. Eno pa je gotovo: troedina kraljevina se bo zedinila kljub ustavi iz leta 1867, ki jo je razdelila med Ogrsko in Avstrijo. Kajti skupna hrvaška tla se bodo izkazala bolj življenja zmožna kakor ‚liberalna‘ ustava. Narodne sile se bodo uveljavile in bodo zmagale. In tudi Slovenci se bodo razvijali, čeprav imajo v svoji deželi opraviti z dvema mogočnima kulturnima narodoma: z Italijani in z Nemci. Ti se na slovenskih tleh ne bodo ognili usodi vseh starih kulturnih narodov. Veseli naj bodo, če jih na njihovih lastnih tleh ne preplavijo in premagajo tuji barbari; kjer pa so sejali preko meja svoje domovine kulturna semena, so sejali Kadmove zmajske zobe, iz katerih rastejo oborožene čete, ki se jim sovražno postavljajo po robu.«⁹³

⁹² Ibid. str. 154—156.

⁹³ Ibid. str. 158—159.

Tudi zaradi takšnih in podobnih besed o Slovencih, krepko priznavalnih in spodbudnih za narodnostna prizadevanja naših dedov in očetov, ki so aktivno sodoživljali ta »naravni družbeni proces«, tako uspešen na največjem delu slovenskih tal, pač gre — za nas tako »dovzetnem učenjaku« — Ludwiku Gumpłowiczu nekaj spomina v knjigi naše narodne zgodovine.

(Konec prihodnjič.)

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

FRANCOSKI IZOBRAŽENCI IN ALŽIRSKI BOJ

Natanko pred šestimi leti, 1. novembra 1954, se je alžirsko ljudstvo uprlo francoskim oblastem. Šest let torej že divja v Alžiriji in deloma tudi na francoskih tleh neusmiljeno vojskovanje, ki mu še ni videti konca. Osvobodilni boj alžirskega naroda je imel različna obdobja z različnim značajem, vsekakor pa je izpričal neupogljivo voljo alžirske Fronte narodne osvoboditve, da ne odloži orožja, dokler domovini ne izbojuje neodvisnosti.

V francoskem javnem življenju je ta boj seveda močno odmeval. Odločilno je celo pripomogel, da je »četrt« republika zatonila in se morala umakniti »peti« republiki generala de Gaulla. Začetki de Gaullovega vladanja so res dajali nekaj upanja, da bo mogel v Alžiriji ustvariti mir, sprejemljiv za obe strani. Zdaj pa kaže, da je tudi de Gaulle brez moči spričo poglavitnih sil, ki so krive kolonialnega zatiranja v Alžiriji. Celo proti generalovemu nebitvenemu popuščanju so se alžirski »koloni« uprli in z neuspelo vstajo 24. januarja letos pokazali, do kod so mu pripravljeni slediti.

Vendar pa je ta čudna vstaja razkrila tudi neko zelo pozitivno resnico. Prvič po letu 1958, odkar je prišel de Gaulle na oblast, se je francosko javno mnenje odločno postavilo proti alžirskim »ultras«. Strah, ki je prej kakor da ohromil napredno misleči del francoske javnosti, je popustil, francosko ljudstvo je začutilo, da je soodgovorno za vojskovanje v Alžiriji. Medtem ko so prej »ugovarjali«, nasprotovali samo posamezniki, se je duh odpora proti kolonialnemu vojskovanju zdaj močno razmahnil. Izrazil se je posebno z »nenasilnimi« demonstracijami stotin in tisočev ljudi po pariških ulicah, ki jih ni bilo sram sestiti na tlak in čakati, da jih je policija odnašala v košarah in jih zapirala čez noč.

Taka dejanja razmeroma majhnega števila ljudi se utegnejo komu zazdeti brezpomemben in neučinkovit »gandizem«. Spričo razmer, kakršne so vladale v Franciji zadnjih nekaj let, pa je to očiten napredek in velik obet za nadaljnji razvoj. Vrh tega je to le najbolj vidni izraz odločenosti velikega dela francoskega naroda, da noče biti več sokriv genocida v Alžiriji; drugi taki izrazi so bolj skriti, pa vendarle učinkoviti. Francoska policija sama je razglasila javnosti, da je med Francozi odkrila »omrežja«, ki podpirajo FLN, vendar je s tem dosegla prej nasprotni učinek od zaželenega; vsekakor ni zastrašila francoskih prijateljev alžirskega ljudstva.

se prižigale prve luči. Tedaj se je iz daljave oglasilo zamolklo bobnenje. Zopet in zopet v rednih presledkih.

Vsi so se zastrmeli v daljavo, od koder je prihajalo grmenje topov. Prvo grmenje z bližajoče se fronte.

»Častne salve ob pogrebu!« je s srditim posmehom dejal stari landšturmman. Nato se mu je obraz pomračil. »Moj bog!« je vzdihnil, »kdo bi si mislil kaj takega še pred letom dni!«

Naglo so se vračali v dolino, ves čas ob bobnenju topov. V dolini je grmenje utihnilo. Že v temi so se vrnili v taborišče. Isto noč je umrl tudi mali Valjka.

LUDVIK GUMFLOWICZ IN SLOVENCİ

Dušan Kermavner

(Konec.)

V.

V prikazanem poslednjem obravnavanju »slovenskega vprašanja« v razpravi »Sociološki problemi v avstrijski politiki« leta 1905 se je Gumpłowicz nekoliko dotaknil tudi — očitno simpatičnih mu — zedinjevalnih teženj med jugoslovanskimi narodi, pri čemer se mu je — umljivo v času tedanje enotne politike odločilnih strank med Hrvati in avstroogrskimi Srbi — vsilila v pero kar »enaka (gleiche) srbohrvaška narodnost«. O jugoslovanskem vprašanju je še pozneje — kakor homo videli — razpravljal v zedinjevalni smeri, a vprav medsebojnim narodnostnim odnosom med Hrvati in Srbi je bil posvetil svojo pozornost nekaj let prej — 1902 — v zaključku ene izmed svojih tedaj tudi pri nas publiciranih študij, vrh tega pa se je kmalu zatem, a neodvisno od tega zaključka — leta 1903 — čutil izzvanega k posebnemu polemičnemu popravku, ko je neki srbski publicist nategnil njegov nauk o narodih in plemenih na svoj »vsesrbski« boben. Ko vključujemo v našo obravnavo tudi to snov, stopamo nekoliko preko okvira, očrtanega v naslovu »Gumpłowicz in Slovenci«, vendar bi samo z nekega — očitno neupravičenega — omejenega »samoslovenskega« vidika utegnili »veljati«, da se ta snov nas Slovencev ne tiče!

Zanima nas samo zaključek Gumpłowiczeve razprave iz leta 1902 o Hrvatih in Srbih, sicer v celoti posvečene »sociološki« osvetlitvi nastanka prvotne hrvaške in srbske državnosti z osvojitvijo poznejših hrvaških in srbskih, a že tedaj s Sloveni naseljenih dežel po četah

vojščakov iz Bele Hrvaške za Malimi Karpati in nekje ji soseduje Bele Srbije, vojščakov, ki so — po Gumpłowiczevi tezi — s svojim zagospodovanjem postali gospodujoče hrvaško oziroma srbsko plemstvo. V to temno zgodovinsko snov se nam ni treba vtikati. A Gumpłowicz ji je priključil nekaj razglabljanja o novodobnih odnosih med Hrvati in Srbi pod mučnim vtisom senzacionalnih protisrbskih izgrede v Zagrebu, ki so trajali kar cele tri dni konec avgusta 1902, in ki jih je zaključilo šele vojaštvo. Ta dodana razglabljanja se v raznih objavah njegove razprave⁹⁴ nekoliko razlikujejo, tako da lahko govorimo o dveh redakcijah: o krajši v »prevodih« in o polni — »neokleščeni« — v poljskem »originalu«, kjer je dosti popolneje izražena Gumpłowiczeva čustvena in miselna reakcija na omenjene zagrebške izgrede in od koder bomo podali v izvlečku njegova izvajanja — nemara prvič v jugoslovanski javnosti.

Izhodišče mu je proces nastajanja narodnosti, ki se je izvršil v srbski državi posebej in v hrvaški posebej, tako da se dandanes čutijo Srbi kot posebna narodnost in Hrvati prav tako — »kot posebni ‚rasi‘, čeprav to nista antropološko, ampak le politično«. Vsaka od obeh »ima svoje kolektivno-egoistične interese... vsaka teži k čimvečji moči in k čimvečjemu razvoju svojih sil«; ker sta si sosedni, »prihaja neogibno do rivalitete in do ‚rasnega boja‘ med njima in v tem boju do »medsebojnega sovraštva, na tleh katerega postanejo najbolj drobni odtenki ‚narodnih posebnosti‘ — ‚neprehodni prepadi‘ med eno in drugo ‚raso‘: »V glavnem imajo Srbi in Hrvati isti jezik, vendar obstajata dve književnosti in med njima rivaliteta. Pač, ti dve slovstvi se strahovito razlikujeta: eno uporablja latinske, drugo cirilske črke! Nadaljnji ‚neprehodni prepad‘ med tema dvema ‚narodnostima‘ predstavlja vera ali bolje obred... To zadostuje, da se pojavlja smrtno sovraštvo...

⁹⁴ Razprava je najprej izšla pod naslovom »Chorwaci i Serbowie« jeseni leta 1902 v varšavski tedenski reviji »Prawda« XXII, št. 44—46 in v posebnem odtisu (prim. naslednjo opombo ⁹⁵). Italijanski prevod pod naslovom »Le origini storiche dei Serbi e Croati« v »Rivista italiana di sociologia«, letnik V, je bil priobčen v zvezku 5—6 za julij-avgust 1902, a ta zvezek je vsekakor izšel šele v pozni jeseni 1902 ali pa nemara še pozneje. Nemški prevod je prinesla »Politisch-anthropologische Revue« I/1902-3, zv. 10, t. j. januarja 1903, pod naslovom »Die politische Geschichte der Serben und Kroaten« in v tej obliki kot dokončni je Gumpłowicz prevzel razpravo v »Allgemeines Staatsrecht« leta 1907 kot dodatek na koncu s spremenjenim naslovom »Die Staaten Gründungen der Serben und Kroaten«. Iz »Politisch-anthropologische Revue« je bila razprava takoj prevedena v slovenščino in objavljena v celoti pod naslovom »Srbi in Hrvati« v »Slovenskem Narodu« št. 18—22 v dneh 23. do 28. januarja 1903 brez vsakršne opombe bodisi o piscu ali o razpravi.

in da si pri poljubni priložnosti posamezniki med enimi in drugimi medsebojno razbijajo lobanje, čeprav izpovedujejo — vero ljubezni do bližnjega! Kje naj iščemo vzroke temu čudnemu pojavu?... Očitno o rasni razliki v antropološkem pomenu med Srbi in Hrvati ne more biti govora, kakor tudi ne n. pr. med Nemci in Francozi, kajti frankovska kri teče v žilah enih in drugih, a kako so se bila tam pomešala ljudstva, ki so jih obvladali Franki na tej in na oni strani Rena — kdo more to dognati?... Takšni pojavi so za sociologa ena najtrših ugank: Kaj je ‚narodnost‘, kakšen je vzrok ‚narodnostnega sovraštva‘ in krvavih narodnostnih bojev, ki celo v dobi miru povzročajo takšne fanatične izbruhe in vandalske prizore, kakršne smo nedavno imeli priliko videti v Zagrebu? — Ne mislim se tu baviti s tem vprašanjem, ki je preveč zapleteno in zahteva posebnega in obširnega razpravljanja. Na tem mestu naj samo kratko opomnim, da se za temi narodnostnimi ali ‚rasnimi‘ boji krijejo interesi posvetne in cerkvene oligarhije. Za množicami Srbov in Hrvatov, ki so vsak trenutek pripravljene prelivati kri, so politiki, ki imajo svoje realne, politično-gmotne interese, stojita cerkveni hierarhiji vzhodnega in rimskega obreda. Ko gledaš te tajne vzmeti posvetnih in cerkvenih interesov, podžigajočih ‚rasni boj‘ dveh ‚narodnosti‘, ki se razlikujeta v tako neznatnih otenkih kakor Srbi in Hrvati, ti nehote preskoči misel k cirkuškim igram v poganskem Rimu, kjer so se v zabavo mogotcev klali med seboj gladiatorji. Kdo ve, ali niso boji med Srbi in Hrvati nekaj podobnega? Kajti v teh bojih se niti najmanj ne odločajo koristi tistih, ki se jih neposredno udeležujejo, marveč onih, ki jih le od daleč gledajo in dajejo borilec le znamenja. A ponavljam: To je sociološka uganka, s katero se morebiti pobavi 20. stoletje. — Samo tole še za zaključek: Kulturni zgodovinarji slavijo novo dobo kot čas civilizacije in krščanstva nasproti preteklim tisočletjem barbarstva in poganstva. Kdo ve, ali ne bo sociologija nekoč periodizirala zgodovine človeštva drugače; ali ne poreče, da je doba barbarstva in poganstva segala še daleč za 20. stoletje našega štetja?⁹⁵ Zadnji odstavek se je v »prevodni« redakciji glasil takole: »Dve ‚rasi‘ si stojita nasproti in vendar teče v njunih žilah ista, čeprav mnogoterno mešana kri, in imata obe isti jezik, čeprav narečno različen. Sociologu se zastavlja strahoten problem. Kje je vzrok tega pojava, ki se mu upira človeško čustvo? Odgovor ni težaven: Dva gospostvena interesa se pobijata, dve cerkvi skušata izkoristiti ta dva gospostvena interesa

⁹⁵ Chorwaci i Serbowie, Studium socyologiczne, Warszawa 1902, str. 27 do 31 (dejansko separatni odtis iz »Prawde«, vendar ni kot takšen označen).

v svoj prid! Naj se ljudstva mesarijo, naj teče kri v potokih — kaj zato?!⁹⁶

Ta tipično Gumpłowiczew zaključek je nemara najboljši zgled tistega njegovega »pesimizma«, ki so ga tako obžalovali iluzionistični optimisti med meščanskimi sociologi njegovega časa. Nam pač ni treba razlagati, da se vendar ni vnel za to, da »se ljudstva mesarijo« in da »teče kri v potokih«, in da se iz njegovega »pesimizma« — kakor iz marsikaterega v svetovni in v naši književnosti — ni moglo hraniti gospostveno in rasistično barbarstvo, marveč je iz njega izvirala prav krepka spodbuda za upiranje temu zlu, čeprav je iskanje poti za to upiranje prepuščal tistim, ki so bili za to spodbudo dovzetni. Napak se nam zdi, da ga še dandanes kdaj pa kdaj označujejo kot »apologeta vojne« zaradi tega, ker je v desetletjih evropskega predimperialističnega miru predvideval »strahotne narodne in svetovne vojne«, ⁹⁷ ne da bi se bil zanje vnel. To je prepuščal tistim, ki so imeli gospostvene in osvajalne interese in ki jih res ni skušal spreobračati. A mar je krivo menil, da »je bolje na zlo opozarjati, kakor pa ga polepšavati«, ⁹⁸ in mar je krivo zavračal očitek, da »intonira vojno himno«, ko je samo »zvesto poročal o tem, da jo le sliši?« ⁹⁹ So mar imeli bolj prav od njega tisti, ki so se imeli za srečne otroke prosvetljenstva, sposobne, da se ognejo vojnemu zlu, a se mu dejansko niso ognili med drugim tudi zaradi tega ne, ker so njegovo nevarnost podcenjevali?! V tem okviru se ne moremo več baviti z njegovo celotno družbeno filozofijo in nanjo nikakor ne razširjamo iz prikaza njegove narodnostne teorije izvirajoče sodbe, vendar svarimo pred enostransko negativnimi oznakami njegovega nauka, ki so bolj ali manj pretirane in izpričujejo največ nepoznanje, deloma pa tudi neumevanje posameznih njegovih sestavin.¹⁰⁰

⁹⁶ Allgemeines Staatsrecht (1907), str. 540.

⁹⁷ Der Rassenkampf (1885), str. 345 oziroma str. 355 druge izdaje (1909).

⁹⁸ Ibid. str. 357 druge izdaje (1909).

⁹⁹ Allgemeines Staatsrecht, str. VII (1897) oziroma str. XI (1907).

¹⁰⁰ V tem pogledu ima rekord pač velika sovjetska enciklopedija, ki se na vse pretege trudi, da bi Gumpłowicza čim bolj očrnila kot »reakcionarnega« pomagača imperialističnih in zatiralskih teženj in kot predstavnika »rasističnega mračnjaštva«, čeprav od vseh sestavin rasizma, ki jih navaja ista enciklopedija, ni izpovedoval — po nekaj zgodnjih omahovanjih — nobene druge razen hipoteze o poligenetskem izvoru človeštva, t. j. ne iz »nega para«, marveč iz mnogih antropogenij. Tudi pri nas so Gumpłowicza v zadnjih letih nekajkrat razglasili za »rasista« (prim. zlasti Radomira Lukića knjigo »Osnovi sociologije«, Beograd 1959, ki na str. 152 krivo enači Gumpłowiczew nauk z naukom francoskega rasista Lapougea). Prav kot izjemo moramo omeniti Olega Mandića, ki ugotavlja (Uvod u opću sociologiju, Zagreb 1959, str. 376),

Za umevanje njegovega že omenjenega polemičnega popravka iz leta 1905 se moramo za trenutek obrniti k ozadju zagrebških protisrbskih izgrediv poleti 1902, za katerimi so bili »velikohrvaški« frankovski pravaši, a ki jim je bil povod izzivalen članek »Srbí in Hrvatí«, objavljen v beograjskem »Srpskem književnem glasniku« in ponatisnjen v zagrebškem »Srbobranu« brez vsakršnega pridržka.¹⁰¹ Gumpłowicz je očitno šele po objavi svoje »sociološke študije« o Hrvatih in Srbih z navedenim zaključkom izvedel — pač od nekega Jugoslovana, nemara od svojega tovariša na graški univerzi Matije Murka, s katerim je bil v prijateljskem stiku — da se je bil pisec tega usodnega srbskega članka v oporo svoje »vsesrbske« teze sklical v prav tem članku

da Gumpłowicza »obično uvrščavaju medu rasiste zato, što je temeljni njegov pojam borba rasa kao pokretna snaga društvenog razvitka«, a takšnemu uvrščanju pravilno ugovarja takole: »Pri tom mu se čini krivo, jer Gumpłowicz ne upotrebljava pojam rase u antropološkom smislu, već kao sinonim za pleme, narod, a pogotovo u njegovim mislima nema spomena o nekoj navodnoj čistoći rasa«. Vendar tudi Mandić — po našem mnenju krivo — prištevá Gumpłowicza biološki smeri sociologije. Vse štíčne točke z rasnobiološkim pojmovanjem v Gumpłowiczevih začetkih so bile bolj terminološke kakor pa pojmovne narave; sčasoma je vedno bolj poudarjal svoje pridržke zoper vsakteri rasistični nauk, tudi zoper tistega v »Politisch-anthropologische Revue«, pri kateri je sodeloval, a na vsej črti je zavrnil njeno smer v razpravi »Niemo o ,rasologii' niemieckiej« (varšavski »Przegład historyczny« t. III/1906, str. 292—305). Ze prej je vrsto let zaradi razmejitve od rasizma uporabljal izraz »rasa« samo še v narekovajih (prim. naše navedke iz razprave o Hrvatih in Srbih). Tudi György Lukács, ki se je nekoliko bolje seznanil vsaj z nekaterimi njegovimi deli, mu ne samo priznava, da »je bil subjektivno pošten učenjak«, ampak tudi, da »se je objektivno v bistvu popolnoma odpovedal socialno rasni teoriji«, vztraja pa pri — neutemeljenem — očitku, češ da »jo je ohranil terminološko nespremenjeno« (»Razkroj uma«, slovenski prevod, str. 582—584). Sicer Lukács dobro označuje in zavrača Gumpłowiczovo apologetiko kapitalizma (prav tam, str. 575—580), če odštejemo nekatera pretiravanja (na str. 580—582), prav nobene pozornosti pa ni posvetil njegovi narodnostni teoriji in sploh narodnostnemu vprašanju; a vprav tu bi bil moral tvegati poskus, kako bi se to vprašanje »dojelo« z zgolj ekonomskim prijemom, kar se doslej še nikomur ni posrečilo!

¹⁰¹ Josip Horvat je navedel v sestavku »Izmjena generacija (Hrvatska politika 1895—1905)« (Obzor Spomen-knjiga 1860—1935, str. 21) naslednji dve mesti iz tega članka: »Hrvatí niti imaju posebnog jezika, niti zajedničke običaje, ni čistog jedinstva života, ni, što je glavno, svijesti o međusobnoj pripadnosti, stoga ne mogu biti posebna narodnost. — Ta se borba [med Hrvatí in Srbí] mora voditi do istrage naše ili vaše. Jedna strana mora podleći. Da će to biti Hrvatí, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost što žive svuda pomiješani sa Srbíma i proces opće evolucije, po kojemu ideja srbstva znači napredak.« — Nedavno je Lazar Čelap — nemara le preveč posplošeno — poudaril, da so v zagrebških protisrbskih izgrediv leta 1902

ravno nanj kot na »povsod priznano« sociološko avtoriteto! Brž je v isti varšavski reviji, kjer je bil objavil popolno verzijo svojega zaključka o srbsko-hrvaških odnosih, objavil polemičen sestavek pod naslovom »Pleme in narod«¹⁰² in v njem izvajal:

»Se se spominjamo žalostnih dogodkov preteklega leta v Zagrebu, kjer je prišlo do krvavih nemirov med Hrvati in Srbi. Neposredni povod ali boljše pretveza za te spopade je bil članek nekega ‚N.S.‘ v beograjskem srbskem ‚Književnem glasniku‘ o Srbih in Hrvatih: njegov pisec je sedaj, ko je objavil članek z dodatki v drugi izdaji, izpisal na naslovnem listu svoje celotno ime. V svojem članku gospod Nikola Stojanović, Srb, svetuje Hrvatom, naj bi se združili s Srbi, ali bolje, naj bi se kot ‚pleme‘ popolnoma včlenili in poniknili v srbsko narodnost. Da hoče srbski patriot priključiti vso Hrvaško in vse Hrvate k Srbiji, ni nič čudnega, in verjetno noben hrvaški patriot ne bi imel nič proti temu, ko bi se Srbi hoteli odreči svoji narodnosti v prid Hrvaški in postali Hrvati. Takšne nasprotujoče si težnje sosednjih, a med seboj rivalizirajočih narodnosti so naraven pojav: spomnimo se le, kaj se godi v avstrijski Šleziji med Čehi in Poljaki pa v vzhodni Galiciji med Poljaki in Rusini. V želji gospoda Stojanovića potemtakem ni nič čudnega. Toda to željo je bilo treba opreti na neko teorijo: čemu pa so politične teorije? Začasno vsesrbska težnja ni ravno bogata v originalni teoriji in gospod Stojanović ni bil kos nalogi, da bi samostojno odpomogel tej pomanjkljivosti. Ni mu preostalo tedaj nič drugega, kakor da pobere neko teorijo, ne da bi kaj dosti izbiral, in jo prilagodi svojim smotrom. Tokrat sem žal postal žrtev te nekoliko nasilne operacije spodaj podpisani. — Že v članku v ‚Glasniku‘ pravi pisec, da se je srbsko-hrvaška zadeva pretresala s stališča filologije in etnografije, a brez vidnega rezultata. Zato se loteva revizije tega vprašanja s sociološkega stališča, ‚opiraje se pri tem v glavnem na povsod priznano Gumpłowiczevo teorijo‘. Ta teorija trdi, da je pleme ‚etničen proizvod‘, narod pa ‚kulturen proizvod‘ in da vsak narod obstoji iz nekoliko plemen. Od tod izvaja gospod Stojanović zaključek, da so Hrvati kot pleme (?) dolžni pridružiti se Srbom kot narodu in z njimi

»sodelovale sve hrvatske građanske stranke«, in je — morda tudi pristransko — »glavnu hajku protiv Srba« pripisal — »Obzoru«, t. j. listu, ki nikdar ni gojil starčevičevskega ali celo frankovskega protisrbstva: Čelap je iz svoje obtožbe izločil le mladega Stjepana Radića, ki da je »jedini pozvao demonstrante da puste na miru Srbe i da podu na mađarsku železničku stanicu« (Marginalije uz knjigu: Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja od V. Bogdanova, v periodičnem zborniku »Rad vojvodanskih muzeja«, 7/1958 — dejansko 1960 — str. 200).

¹⁰² »Szczep i naród«, Prawda XXIII/1905, št. 5 z dne 31. januarja.

združeni ustvariti eno narodnost. Ne čutim se poklicanega, da bi reševal srbsko-hrvaški spor ali da bi se sploh mešal v to zadevo, toda ker se gospod Stojanović sklicuje na mojo teorijo, in to ne samo v članku, ki je pred nekaj meseci tako usodno učinkoval, ampak tudi pravkar znova v knjižici, ki naj bi očitno bila ‚agitacijska‘ — sem končno primoran javno izjaviti, da nisem nikoli in nikjer izrekel podobne teorije, kakršno mi podtika gospod Stojanović. Nikakor ga ne sumničim zle vere, toda reči moram, da je pač v patriotičnem ognju, ko je iskal argumente, da bi podprl svojo vsesrbsko težnjo, kar moč zmotno razumel moja zadevna izvajanja v mojem priročniku avstrijskega javnega prava in v mojem orisu splošnega javnega prava.◀ Nato je Gumplowicz navedel, kaj je v prvi teh knjig¹⁰³ pisal o plemenih in katera plemena je naštel v Avstro-Ogrski in kaj je tam dejal o Hrvaški, ter je zaključil: »Ne samo da nisem Hrvatov uvrstil med plemena, ampak sem jih prištel med narode in narodnosti, a troedino kraljevino Hrvaško-Slavonijo-Dalmacijo med zgodovinskopolitične individualitete ... s posebnim pravnapolitičnim položajem v avstroogrski monarhiji. — Naj bo torej gospod Stojanović tako ljubezniv in mi pove, na kakšni osnovi se sklicuje na mojo ‚priznano teorijo‘, ko pravi, da so Hrvati ‚pleme‘, ki je kot takšno namenjeno in dolžno združiti se s srbskim narodom? Gospoda Stojanovića je preprosto prevaril spomin. Očitno ni imel pred seboj moje knjige niti, ko je pisal svoj članek, niti, ko ga je zdaj izdal v drugi izdaji kot posebno knjižico. Tisto, kar pišem o plemenih (na primer o štajersko-kranjskih Slovencih), da lahko v nadaljnjem razvoju ob ugodnih pogojih in okoliščinah postanejo narod in razvijejo posebno narodnost, je zmotno prenesel na Hrvate, ki so vendarle v svoji stoletni zgodovini že davno narod, ki so razvili svojo posebno narodnost in so v avstroogrski monarhiji zgodovinskopolitična individualnost prav tako kakor Madžari in pa Čehi na Češkem, Moravskem in v Sleziji. — Če se pa gospod Stojanović, o čemer ne dvomim, prepriča, da ga je bil prevaril spomin in da se je name sklical po krivem, pričakujem, da lojalno — javno prizna to zmoto. Kakšno je moje znanstveno mnenje o teh dveh narodih in narodnostih, o Srbih in Hrvatih, sem nedavno razložil na tem mestu,¹⁰⁴ ne da bi se bil pri tem niti najmanj nameraval vmešati v aktualno srbsko-hrvaško politiko.◀

Ne vemo, ali je Nikola Stojanović izvedel za ta prijazni poziv — iz Gradca preko Varšave — k lojalnemu javnemu priznanju svoje »zmote« in ali se je utegnil ob njem zamisliti ter mu ustreči, videli pa smo,

¹⁰³ Das österreichische Staatsrecht (1902).

¹⁰⁴ T. j. v razpravi „Chorwaci i Serbowie“.

da se je Gumplowicz tako z zaključkom svojega spisa o Hrvatih in Srbih kakor tudi s to zavrnitvijo Stojanovićeve »zmote« vendarle »vmešal« v tedanje srbsko-hrvaško nasprotstvo, ko je zavrnil v njune meje oba nacionalizma — vsesrbskega in velikohrvaškega — zapletena v — ne nedolžni — »igri« medsebojnega zanikavanja svojih »zgodovinskih« narodnosti in uveljavljanja namišljenih »prednosti« druge proti drugi. Njegova narodnostna teorija je od vsega začetka v polni meri upoštevala »zgodovinska« narodnostna dejstva tudi pri Jugoslovanih, med katerimi je posebno, ločeno državno, politično in kulturno življenje skozi stoletja ustvarilo več »kulturnih in duhovnih skupnosti« in med njimi obe osrednji — hrvaško in srbsko — kljub sprejetemu skupnemu knjižnemu jeziku globoko zakoreninjeni v dveh državnih izročilih; po svojem poznejšem izoblikovanju pa je priznavala tudi »plemenom« brez takšnega izročila med njimi — s Slovenci na čelu — možnost in nujnost razvoja v narodnosti »ob ugodnih pogojih«, ki jim jih je pač — po normalnem predarku — morala nuditi v večji meri od Avstro-Ogrske ali Turčije perspektivna — Jugoslavija, o kateri je Gumplowicz tudi zapisal besedico, kakor homo še videli. Ravno za to Jugoslavijo je moral veljati v prav posebno veliki meri Gumplowiczev splošni nauk o možnosti in — v določenih pogojih — tudi priporočljivosti večnarodnostnih in večjezičnih držav z njegovim pglavitnim navodilom takšnim državam, da morajo spoštovati »moralčno silo« narodnosti in »plemen«, ki jih obsegajo, ne pa jih skušati zbrisati ali tudi le okrniti v prid nekemu prednostnemu »državnemu« narodu. Če iz njegovega narodnostnega nauka ne izpustimo ničesar bistvenega, si nikakor ne moremo zamisliti — z istim slovenskim avtorjem, ki je Gumplowiczu krivo pripisal nauk »o tako imenovani avstrijski naciji« — kako bi se bili mogli »neposredno na to [?] Gumplowiczevo teorijo o državnem narodu [?] naslanjati tisti, ki so v stari Jugoslaviji teoretično utemeljevali unitarizem, to je nauk o ‚troimenem‘ narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev«. ¹⁰⁵ Kolikor je sploh mogoče govoriti o kakšni »teoretični« spremljavi tistega »unitarističnega nauka«, ki »je bil teoretična opora nacionalistični [pač: hegemonistični] politiki velesrbske buržoazije in njenih zaveznikov iz vrst buržoazije ostalih jugoslovanskih narodov«, ¹⁰⁶ in je torej predstavljal le verbalno prikrievanje dejanske zlorabe jugoslovanske ideje v hegemonistične velesrbske smotre oziroma v koristí na hegemonistične režime oslanjajočih se klik pri nesrbskih narodih, je bil ta nauk v neki miselni zvezi le

¹⁰⁵ J. Goričar: Sociologija, Ljubljana 1959, str. 205.

¹⁰⁶ Prav tam.

z Gumpłowiczewi nasprotno narodnostno državno teorijo nemških in italijanskih državnopravnih teoretikov 19. stoletja, ki so proglašali zgolj enonarodnostne države za upravičene v smislu dosledne izvedbe narodnostnega načela do kraja; le s to teorijo se ni dalo vskladiti priznanje dejansko večnarodnostne Jugoslavije (in podobno tudi Češko-slovaške) in le v zvezi z njo si je nauk o »troimenem« narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je bil le — do svoje hegemonistične zlorabe politično neškodljiva — fikcija, vzdrževal neki — lažni — videz »teoretične utemeljenosti«. Za ta videz, ki je varal ves, kolikor ga je bilo, pa bi zastonj poskusili iskati opore v Gumpłowiczevem nauku — razen z »nasilnimi operacijami« po zgledu Nikole Stojanovića ...

Nekaj docela drugega od obravnavanega jugoslovanskega unitarizma, ki je bil le njena zloraba, je bila jugoslovanska ideja v času nasilne razkosanosti jugoslovanskih narodov, t. j. ideja njihove združitve zaradi skupne osvoboditve in njenega zavarovanja. Če Gumpłowicz tej jugoslovanski ideji ne bi bil naklanjal svojih simpatij, bi ga pač ne mogli uvrstiti med prijatelje jugoslovanskih narodov, marveč bi ga mogli ali celo morali postavljati v bližino tistih »gospostvenih interesov«, ki so te narode združevali zato, da bi jih laže obvladali. A bil je izraziti »simpatizer« jugoslovanskega zedinjenja v času, ko je bilo le-to res videti »še daleč nekje«. V letu pred svojo smrtjo je napisal za varšavsko zgodovinsko revijo pod naslovom »Južno slovanstvo« obširno recenzijo Matije Murka knjige »Geschichte der älteren südslavischen Literaturen« iz istega leta 1908. Med podajanjem njene vsebine in ob uveljavljanju svoje teorije o nastanku prvotne hrvaške in srbske državnosti se je tu in tam dotaknil tudi prihodnosti jugoslovanskih narodov. Potrjujoče je prevzel Murkove misli iz uvoda, da »bo novodobna kultura, ki je v 19. stoletju že znatno zbližala med seboj južnoslovanske narode, vedno bolj ublaževala in odstranjevala še med njimi obstoječa nasprotstva« in da »bo v prihodnje mogoča večja kulturna skupnost« med njimi.¹⁰⁷ Te misli je nato politično stopnjeval v tezo, da »se bo mogel ustaliti državni red na Balkanu edinole z osamosvojitvijo južnega slovanstva«,¹⁰⁸ v zaključku pa je izrazil upanje, da »razlike v veri in obredu ne bodo več razpihivale vojn med južnimi Slovani«, in končal članek takole: »Če so torej že sedaj po vrsti odpadli vsi vzroki, ki so nekdanj zavirali razvoj južnega slovanstva in olajšali zmago Turkov, in se turško gospostvo vse bolj utesnjuje in

¹⁰⁷ »Słowiańszczyzna południowa«, »Przegląd historyczny« t. VIII/1908, str. 2—5 separatnega odtisa.

¹⁰⁸ Ibid. str. 17.

umika k Aziji, je po vseh podatkih sociologije in zgodovinskih izkustvih mogoče postaviti južnemu slovanstvu najlepši horoskop: *Jugoslavia farã da se!*¹⁰⁹

S tem navedkom je naš prikaz razvoja Gumpłowiczeve narodnostne teorije in njegovega odnosa do jugoslovanskih narodov pri kraju. Prav nobenih razlogov ni videti, zaradi katerih bi mogli biti s tem razvojem in s tem odnosom nezadovoljni tako za že odmaknjeni čas konec preteklega in začetek tega stoletja, ko se je v njih zanimivo zrealilo naše takratno narodnostno stanje, kakor tudi za dandanašnji čas, ki je v mnogočem bistvenem prešel — meščansko — mejo njegovih predvidevanj in dopuščanj, ni pa šel preko — narodnosti v smislu — zgolj razumarskega — kozmopolitskega »obsojanja načela narodnosti, češ da po nepotrebnem človeštvo cepi«; še velja teza, ki jo je pribil nasproti takšnemu »utopizmu«: »Narodnost... je nujen člen v verigi družbenega razvoja človeštva; ta razvoj ni bil v nobenem trenutku zgodovine enoten, marveč vedno sočasno-mnogoten, je takšen še danes in bo po vsej verjetnosti ostal takšen še v doglednih časih.«¹¹⁰

JANUARSKI ZAPIS

Niko Grafenauer

Grem v tem mraku, uklenjenem med veje
črnih dreves po snegu, po tišini, da mi odleže
ob deblu smreke. Pozdravljam zvezdo, ptico.
Naj me skupna bol z njima zveže.

O veter kakor srh, samo bolj nežen.
upogni me. Tišini vzemi njeno pesem
in jo ponudi moji duši. Za bežen
hip, da se opijem z njo.

V temo se ugrezam z zenico, v črne daljine,
da jih vzljubim do smrti. Kot zvezda,
kakor čas naj se iztečem
v mir pokrajine.

¹⁰⁹ Ibid. str. 19.

¹¹⁰ Allgemeines Staatsrecht, str. 166—167 (1897) oziroma str. 152—153 (1907).